

БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КРАТЪК СПРАВОЧНИК

Книгите от поредицата КРАТЪК СПРАВОЧНИК съдържат знания и факти, необходими за ученика в българското средно училище и за всеки образован българин.

1124 София, ул. „Н. Ракин“ № 2, тел. 943 34 20, 943 34 92
15ВН 954-9866-15-7

БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Българска. Първо издание. Формат 70x100/16.
Печатни коли 4.

*****2005*****

*****СОФИЯ*****

СЪДЪРЖАНИЕ

ЛИТЕРАТУРА НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО	Исторически събития/50 Културно развитие/50 Литературен процес/50 Автори и творби/51
Исторически събития/4 Културно развитие/4 Литературен процес/5 Автори и творби/6 Книжовна дейност през византийското иго/7 •	ЛИТЕРАТУРАТА НА 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА XX в
ЛИТЕРАТУРА НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО	Исторически събития/55 Културно развитие/55 Литературен процес/55 Автори и творби/58
Исторически събития/8 Културно развитие/8 Литературен процес/9 Автори и творби/10	ЛИТЕРАТУРАТА НА 80-ТЕ И 90-ТЕ ГОДИНИ НА XX в
ЛИТЕРАТУРА И КНИЖНИНА ПО ВРЕМЕ НА РОБСТВО (XV—XVIII в.).....	Исторически събития/59 Литературен процес/59
Исторически събития/12 Културно развитие/12 Литературен процес/12 Автори и творби/13	БИБЛИОГРАФИЯ
ЛИТЕРАТУРА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ (до средата на XIX в.).....	ПОКАЗАЛЕЦ.....
Исторически събития/14 Културно развитие/14 Литературен процес/15 Автори и творби/16	
ЛИТЕРАТУРА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ (от средата на XIX в. до Освобождението)	
Исторически събития/19 Културно развитие/19 Литературен процес/19 Автори и творби/22	
ЛИТЕРАТУРАТА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО КРАЯ НА XIX в.....	
Исторически събития/28 Културно развитие/28 Литературен процес/28 Автори и творби/30	
ЛИТЕРАТУРАТА ОТ КРАЯ НА XIX в. ДО ВОЙНИТЕ.....	
Исторически събития/35 Културно развитие/35 Литературен процес/35 Автори и творби/37	
ЛИТЕРАТУРА ПО ВРЕМЕ НА ВОЙНИТЕ (1912—1918).....	
Исторически събития/42 Литературен процес/42	
ЛИТЕРАТУРАТА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ	
Исторически събития/43 Културно развитие/43 Литературен процес/43 Автори и творби/45	
ЛИТЕРАТУРАТА НА 40-ТЕ И 50-ТЕ ГОДИНИ НА XX в	

ЛИТЕРАТУРА НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

ИСТОРИЧЕСКИ СЪБИТИЯ

Създаване на българската държава (681)

Покръстване на българската държава (865)

Решенията на Преславския народен и църковен събор (893)

Гибелта на Първото българско царство (1018)

КУЛТУРНО РАЗВИТИЕ

Създаване на славянската азбука

Константин-Кирил (827—869) и Методий (810/820—885)

През 681 г. след неуспешно сражение с прабългарите Византия сключва мирен договор с тях и се задължава да им плаща данък. Ражда се нова държава — България на хан Аспарух. През следващите десети летия тя укрепва и се разширява, като обединява заварените славянски племена. В началото на IX в. България се утвърждава като тръстна европейска сила след Византия и Франкската империя.

Раждането на старата българска литература е резултат и от покръстването на държавата при хан Борис (княз Борис-Михаил, 852—889). През 863—865 г. ханът и българският народ приемат Христовата вяра и България става част от цивилизования европейски свят. През 893 г. княз Владимир е свален и на трона се възкачва Симеон, възпитаник на Магнаурската школа. Преславският народен и църковен събор от 893 г. взема важни решения: старобългарският става официален държавен и църковнообреден език, византийското духовенство е заменено с български свещеници и гръцките богослужебни книги — с новопреведените славянски. За столица е обявен Велики Преслав; поставя се началото на разцвет на старата българска литература и култура, известен като „Симеонов век“, „Златен век“, „Преславска цивилизация“ и т. н. Младият княз създава кръг от книжовници, които покровителства и щедро подпомага. Изграждат се два основни книжовни центъра в Преслав и Охрид. Симеон Велики е владетелят, постигнал най-много победи и завоевания над Византийската империя, най-голямото дотогава разширение на страната. В края на X в. Северна България и столицата Преслав са завладени от византийците. Остава югозападната част от голямата Симеонова държава, управлявана и защитавана в Преспа от цар Самуил. През 1014 г. император Василий II разбива българските войски при Беласица; през 1018 г. Първото българско царство престава да съществува.

Първоучителите на славянството светите братя Кирил и Методий са родени в Солун; там научават езика на „славините“, населяващи областта. По-големият, Методий, е военен управител, после става монах и игумен на манастира Полихрон в Мала Азия. Константин завършва прочутата Магнаурска школа в Цариград. Работи като библиотекар на патриаршеската катедрала „Света София“ и преподавател в школата. Константин е отлично подготвен теолог и философ и византийското правителство го изпраща с дипломатически мисии при арабите и хазарите. В мисията при хазарите участва и Методий. В Крим братята откриват мощите на папа Климент Римски. След 854 г. Константин се оттегля при брат си в манастира Полихрон. Според някои изследователи тук през 855 г. той сътворява първата славянска азбука (т. нар. *глаголица*). Според други глаголицата е създадена от двамата братя през 863 г., когато император Михаил III им възлага Моравската мисия. Подготвяйки се за нея, те превеждат някои основни богослужебни книги: *Изборно евангелие*, *Изборен апостол*, *Псалтир*.

Братята пристигат в Моравия в края на 863 г.; от края на 866 г. са в Долна Панония при княз Коцел. Подготвят ученици, превеждат Евангелието, Апостола, литургически текстове и молитви. На църковен събор във Венеция (867) Константин произнася своята *Беседа против триезичниците*. В нея блестящо обосновава правото на всеки народ да познае на свой език словото Божие: „Не пада ли от Бога дъжд еднакво за всички? Също и слънцето не грее ли на всички? Не дишаме ли всички еднакво въздух? Как вие не се срамувате, като определяте само три езика, а искате всички други племена и народи да бъдат слепи и глухи!“ През 868 г. папа Адриан II посреща Константин, Методий и най-близките им ученици в Рим и благославя преведените от тях книги. Константин се разболява тежко и приема монашеското име Кирил. Умира на 14. II. 869 г. и е погребан с големи почести в черквата „Сан Клементе“. До края на живота си (6. IV 885 г.) Методий се бори неуморно за успеха на славянското дело като епископ на Панония и архиепископ на Моравската църква. Подготвя стотици учители, преводачи, книжовници.

Кирил и Методий са родоначалници на старобългарската литература, светци на Православната и Римокатолическата църква и покровители на Европа.

Преследвани от немските духовници след смъртта на Методий, през 886 г. до България стигат Климент!*; Наум4- и Ангеларий. Те са посрещнати с почести и радост и започват усилена книжовна дейност в манастира край Плиска. Към тях се присъединява и Константин Преславски!, който вероятно е дошъл по-рано в столицата и също е бил ученик на светите братя. Книжовниците превеждат и създават творби за българската църква, насърчавани от брата на княза Докс Черноризец.

Старобългарската литература възниква през втората половина на IX в. с утвърждаването и разпространението на славянската азбука. Д. С. Ли-хачов я определя като „литература посредница“ между тогавашния цивилизован свят (Рим, Византия) и славянските държави в Централна и Източна Европа.

Като нейна предистория се приемат запазените *прабългарски надписи* — летописни, строителни, триумфални, надгробни и др. — от времето на ханове Тервел, Крум, Омуртаг, Пресиян, както и *Именникът на българските ханове*, съставен през IX—X в.

В края на IX в. в новата столица Преслав се формира кръг от книжовници, които си поставят целта да утвърдят славянската писменост и литература, както и старобългарския език като държавен. Заражда се Преславската книжовна школа и сред нейните създатели са Константин Преславски!, Йоан Екзарх!, Черноризец Храбър!, Ту-дор Доксов, Григорий Презвитер. По-късно, при цар Петър, изтъкнати представители на Преславската школа са Презвитер Козма!, Петър Черноризец и др.

* Със стрелки (Т, !) са означени автори, разгледани отделно преди или след съответното споменаване.

Кирил и Методиевите ученици в България

ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

Камени надписи

Преславска книжовна школа

Охридска книжовна школа	Охрид става втори книжовен център наред с Преслав. Начело застават учениците на Кирил и Методий Климент! и Наум!. Охридската книжовна школа има изключителни заслуги за подготовката на български свещеници и като средище на преводаческа и творческа дейност. Тук са създадени някои от класическите старобългарски глаголически писмени паметници — <i>Зографското евангелие</i> , <i>Мариинското евангелие</i> , <i>Асеманиевото евангелие</i> , <i>Синайският псалтир</i> , <i>Синайският требник</i> и др. Най-силно развитие получават ораторските жанрове — <i>поучителни и похвални слова</i> (говори се за Климентова ораторска школа), също и жития и химнографски творби за църковния обред. Като книжовно средище Охридската архиепископия продължава да съществува чак до XVIII в. (1767).	се установява край Охридското езеро, където построява манастир. През 1978 г. са открити текстове от Наум и акростих в негови песенни творби (<i>Канон за апостол Андрей</i> , <i>Канон за пренасяне мощите на Йоан Златоуст</i>).	Апокрифи: старозаветни; новозаветни
АВТОРИ И ТВОРБИ	Константин Преславски е от по-младите ученици на Методий? и идва в България преди другите. Вероятно е избран за епископ заедно с Климент! на събора от 893 г. Съставил е сборника с проповеди <i>Учително евангелие с преводни и оригинални текстове</i> , като прочутата <i>Азбучна молитва</i> — вдъхновена възхвала на славянската писменост, дело на блестящ поет. Открити са и други негови творби, наречени <i>Хвалебствени песни Константинови</i> . Някои изследователи го смятат и за автор на <i>Пространното житие на Методий</i> .	Наред с официалната (канонична) литература през X в. се развива и апокрифната книжнина, отначало с преводи от гръцки: разкази, поезия, послания, молитви, гадателки книги, въпроси-отговори и др. Известни апокрифи са старозаветните <i>Тивериадско море</i> , <i>Откровение Варухово</i> , <i>Слово за Адам и Ева</i> , <i>Книга за Енох</i> ; новозаветните <i>Про-тоевангелие на Яков</i> , <i>Детство Иисусово (Томино евангелие)</i> , <i>Ходене на Богородица по мъките</i> и др. Апокрифните творби са демократични и занимателни, дават познания за света и хората, критични са към официалните авторитети. Оригинален български апокриф е <i>Повест за кръстното дърво</i> на поп Йеремия. Особено популярно е т. -ар. <i>Народно житие на се. Иван Рилски</i> , в което са смесени фолклорни, легендарни и апокрифни елементи. Апокрифна книжнина създават и богомилите — <i>Тайната книга</i> (разговор между Исус и ученика му Йоан), разкриваща техните представи за устройството на света, <i>Катар-ския требник</i> (запазен в препис от XIII в. на провансалски), в който са описани обредите в богомилските братства.	Презвитер Козма (X—XI в.)
Йоан Екзарх (IX—X в.)	Предполага се, че Йоан Екзарх е учил в Магнаурската школа заедно със Симеон. Титлата „екзарх“ се свързва с висока църковна длъжност. Трудовете му са в областта на теологията, природните науки и философията. Превежда <i>Небеса</i> на византийския писател Йоан Дамаскин (VII—VIII в.), добавяйки свой <i>Пролог</i> . Най-известна е книгата <i>муШестоднев</i> , смятана за „крайъгълен камък на българската и всеславянската наука“.	Реакция срещу богомилството (края на X в.) е <i>Беседа против новопоявилата се ерес на богомилите</i> от Презвитер Козма. За него няма исторически сведения; предполага се, че произхожда от Североизточна България и че е бил свещеник при царския двор. В първата част на <i>Беседата</i> авторът изобличава богомилската ерес като разрушителна стихия, насочена както срещу църквата и светската власт, така и срещу моралните устои на човека. Във втората част, адресирана към духовенството и привилегированите светски слоеве, тонът е поучителен и назидателен; писателят порицава нравствената поквара в църквата, държавата, гражданския бит и т. н.	КНИЖОВНА ДЕЙНОСТ ПРЕ ВИЗАНТИЙСКОТО ИГО
Черноризец Храбър (IX—X в.)	Блестящ представител на Преславската книжовна школа. Името му предизвиква спорове сред изследвачите, някои го идентифицират с цар Симеон. Единствената му известна творба <i>О писменех</i> е страстна полемична апология на Кирило-Методиевото дело с филологически и исторически аргументи. Запазена е в повече от 80 преписа (български, сръбски, молдавски), свидетелство за общославянското й значение.	По време на византийското владичество и след него двама гръцки архиепископи в Охрид създават творби на българската книжнина, макар и на гръцки език. Теофилакт Охридски е автор на <i>Пространното гръцко житие на се. Климент Охридски</i> . То съдържа ценни сведения за КирилТ, МетодийТ и Климент?, почерпани от по-ранно славянско житие и от устни предания. Димитър Хоматиан създава <i>Кратко житие на Климент Охридски (Охридска легенда)</i> , в което се посочва българският произход на Климент?. Интерес представлява и <i>Житието на се. Иван Рилски</i> от византийския писател и управител на София през 1143—1180 г. Георги Скилица. Като извор вероятно е използвано народното житие на светеца, както и друго, по-старо българско житие.	Теофилакт Охридски (30-те г. на XI в.—1108)
Климент Охридски (840—916)	Климент Охридски е сред най-почитаните старобългарски книжовници и учители. През 887 г. е изпратен в Кутмичевица, Македония, и създава училища в Девол, Главиница и Охрид. При възцаряването на Симеон е избран за „пръв епископ на български език“. В Охрид построява манастира „Св. Пантелеймон“; там работи до края на живота си. Създател е на Охридската книжовна школа. Творчеството му е разнообразно и богато — химни, поучителни слова, похвални слова; превод на <i>Цветния триод</i> . Предполага се, че е автор на <i>Пространното житие на Кирил</i> , <i>Пространното житие на Методий</i> и на <i>Служба за Кирил</i> .	По време на византийското иго се появяват и апокрифи, като <i>Солунската легенда</i> — разказ от името на Кирил Философ? как е покръстил българите; <i>Българския апокрифен летопис (Видение Исаево)</i> , проследяващ историята на българската държава от нейното създаване до XI в.	Димитър Хоматиан (XII—XIII в.)
Наум (ок. 830—910)	Известен книжовник от Охридската школа, един от светите Седмочисленици. След пристигането си в България работи в Плиска, по-късно	Апокрифна литература	

**ИСТОРИЧЕСКИ
СЪБИТИЯ**
**Възобновяване
на българската
държава (1186)**

ЛИТЕРАТУРА НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

През 1186 г. търновските боляри братята Теодор и Асен вдигат въстание срещу византийската власт. Теодор е провъзгласен за цар под името Петър; същата година брат му е коронясай за съвладетел. Възстановена е и независимостта на българската църква. Отначало столица е Преслав, но постепенно като административен и църковен център са утвърждава Търново. През 1196 г. Асен и през 1197 г. Петър са убити в резултат на дворцови заговори. Наследява ги по-малкият им брат Калоян (1197—1207), способен владетел, дипломат и воин. След сложни преговори с папа Инокентий III Калоян получава титлата крал, а архиепископ Василий — примас. През 1205 г. разбива край Одрин кръстоносците и пленява техния император Балдуин I Фландърски. През 1207 г. е на път да превземе Солун, но е убит от заговорници. След злополучното управление на Борил престолът е зает от Иван Асен II (1218—1241), син на цар Асен I. Признат е от съвременниците си за „най-великия от всички български царе“; с дипломатически и военни ходове успява да възвърне и присъедини значителни територии. В битката при Клокотница (1230) разбива войските надеспот Теодор Комнин и го пленява. През 1235 г. е възстановена Българската патриаршия. България става първостепенна европейска държава. След смъртта на Иван Асен II отслабената от междусобици страна многократно е опустошавана от татарите. Избухва и въстанието на „селския цар“ Ивайло (1277—1280).

С възцаряването на Иван Александър (1331—1371) започва период на културен и духовен подъем. На Балканския полуостров обаче нахлуват османските орди. Разделена на три части, България не може да отблъсне завоевателите. През 1393 г. столицата Търново е превзета въпреки героичната защита, ръководена от патриарх Евтимий4-. Три години по-късно пада и Видинското царство. България изчезва от политическата карта на Европа.

След като става столица, Търново се превръща в своеобразно „средоточие на святост“. Тук се пренасят мощите на български светци и светици (св. Иван Рилски, св. Петка Търновска и др.) В храма „Св. Четирдесет мъченици“ като символ на връзката с миналото е вграден надпис на хан Омуртаг („Човек и добре да живее...“). Изграждат се и богато се обдаряват нови черкви и манастири, като Боянската черква край София (средата на XIII в.), известна с прекрасните си стенописи, в които се долавя ренесансов интерес към човека като личност. През XIV в. се разпространява исихазмът (християнско учение с акцент върху мистиката, съзерцанието и аскетизма), чийто теоретик е гръцкият отшелник Григорий Синаит, проповядвал в областта Парория (в Странджа планина). Неговият ученик и последовател Теодосий Търновски основава в средата на XIV в. Килифаревския манастир и го превръща в книжовен център.

Краят на XIV в. е период на разцвет на литературата, архитектурата и изкуството. След османското нашествие постиженията на българ-

ската култура се разпространяват в други православни страни и особено в Русия (т. нар. „второ южнославянско влияние в Русия“), където стават част от руската културна традиция.

Въпреки че през XIII в. се създават сравнително малко оригинални произведения, книжовните традиции на Златния век не са забравени: преписват се съчинения на Климент ОхридскиТ, Черноризец ХрабърТ, Константин ПреолавскиТ, Йоан ЕкзархТ. Появяват се и нови сборници, преводи и преписи: *Добрейшовото евангелие*, *Търновското евангелие*, *Болонският псалтир* и др. Особено ценен е *Драгановият ми-ней* (наречен на съставителя си) — сборник от служби и песнопения за български светци, важен литературен и музикален паметник. Литературата на XIII в. е дело най-вече на търновски книжовници и писатели. Тя може да се представи в три жанрово-тематични кръга — агиографски, химнографски и летописен. В агиографския кръг се включват *житията на Иван Рилски*, *Михаил Воин Български*, *Иларион Мъгленски*, *Петка Търновска*, *Гаврил Лес-новски* и първия търновски патриарх *Йоаким*; *житията на Йоаким Осоговски* и *Прохор Пчински*. Наред със сведенията за светците и пренасянето на мощите им в житията за първи път зазвучава патриотична нота.

Развитие през XIII в. получава и химнографията — песенно-поетическо творчество, чиито корени са още в Златния век. Химнографските текстове (службите) утвърждават християнската нравственост, чрез песенна възхвала се посочват примери за праведен живот. Много богат химнографски цикъл е посветен на основателя на българското отшелничество Иван Рилски, както и на Филотея Темнишка, Петка Търновска, Михаил Воин, Йоаким Осоговски, Иларион Мъгленски и др. Трети жанрово-тематичен кръг образуват *летописните разкази* за важни събития в обществения живот: за *Събора против богомилите* от 1211 г.; за *пренасянето на мощите на св. Петка Епиватска в Търново*; за *възстановяването на Българската патриаршия (1235)*. През XIII в. е написан и *Разказът за зографските мъченици*, загинали през 1275 г., когато латините нападат Света гора.

В творби от трите жанрово-тематични кръга могат да се открият патриотични мотиви: възслава на владетели, на новия столичен град, на българската държавност, както и чувството за историческа значимост на събитията. В литературния живот на XIII в. имат дял и апокрифи-те, които стоят по-близо до народните духовни потребности, дават израз на разнообразни представи за видимия и невидимия свят.

Въпреки анонимността и отсъствието на авторско самолюбие, присъщи на средновековната литература, някои книжовници споменават за себе си в кратки приписки. Трогателните „авторски изповеди“ на Ста-мат, Драган, Добриян, Тихота и др. отразяват както житейски несгоди, така и съзнание за мисията на книжовника: „Плувай, плувецо, пиши, грешни поп Петре“; „Пиши, Вълчо, пиши, грешниче, оти ръка чело-веческая изгнива, а славата Божия никога же“.

ЛИТЕРАТУРЕИ ПРОЦЕС

Литературата през XIII и XIV в.

КУЛТУРНО РАЗВИТИЕ

Исихазъм

Приписки

Търновска книжовна школа

През последните десетилетия на Второто българско царство в столицата Търново литературата, изобразителното изкуство, архитектурата и философията преживяват своя „златен залез“. Школата на Патриарх Евтимий! и неговите следовници и ученици — Киприан!, Григорий Цамблак!, К. Костенечки!, Йоасаф Бдински и др., донася последната слава на българската литература и става забележително явление в духовния живот на всички южни и източни славяни. Освен традиционните жанрове — ораторска и полемична проза, жития и похвални^{1*} слова, развитие получава химнографията (службите) — т. е. средновековната поезия.

Други книжовни центрове

През втората половина на XIV в. като книжовен център израства и Видин, столицата на Срацимировото царство. Тук духовен глава е митрополит Йоасаф Бдински, ученик на Евтимий Търновски! и автор на *Похвално слово за Филотея*. Във Видин е съставен сборник с едни от най-хубавите жития на жени светици. Книжовни средища са и Рилската обител, Лесновският манастир; Зографският манастир в Света гора. Пак там, в голямата лавра на Св. Атанасий, през първата половина на XIV в. работи старецът Йоан — известен преводач-редактор на поетични жанрови форми и предшественик на Евтимий!.

АВТОРИ И ТВОРБИ

Евтимий Търновски (ок. 1320/30 — ок. 1402)

Културното, литературното и духовното развитие на България през последната четвърт на XIV в. са белязани от личността на Евтимий Търновски. Като младеж прекарва повече от десет години в Килифареvския манастир при Теодосий Търновски и приема учението на исихазма. Изработва си естетически позиции: стремеж към красота на думите, словесна орнаментация („плетение словес“), прецизност на превода. Прекарва 8 години в Цариград, където се запознава с огромното културно и литературно богатство на византийската столица, и в* Света гора — в Зографския манастир и в голямата лавра на Св. Атанасий (при учениците на стареца Йоан).

След смъртта на цар Иван Александър (1371) Евтимий се завръща в Търново. Организира и сам участва в изготвянето на нови преводи и редакции на най-важните богослужебни и богословски книги, т. нар. „реформа на Евтимий“. Основната цел на реформата е връщането към правописните и езикови норми на Кирило-Методиевите преводи, с което книжовният език се отдалечава от говоримия, а каноничната литература — от апокрифната. Благодарение на това архаизиране старобългарските книги и занаят се възприемат като общославянска класика. Изисквания към новите преводи са и да бъдат смислово и фонетично в хармония с оригинала, със същността на изразената в него мисъл, идея и пр.

През 1375 г. Евтимий е избран за български патриарх и става „духовен хранител“ на своя народ, „красител и крепител“ (Григорий Цамблак!) на България. Написва *жития за Иван Рилски, Параскева Търновска, Иларион Мъгленски и Филотея Темнишка*. Те се характеризират с оригинално съчетаване на агиографския похват с панегиричния, характерен за похвалните слова за светеца, както и с първи прояви на интерес към личността и нейното отношение към проблемите на вре-

мето — например в диалога на Иван Рилски с цар Петър. Евтимий е автор и на четири *похвални слова* — за *Константин и Елена*, за *Михаил от Потука*, за *Йоан Поливотски* и за *се. Неделя*. В най-тежките дни от обсадата на Търново Патриарх Евтимий организира защитата на столицата. След падането на града е заточен, вероятно в Бачковския манастир. Учениците му също са прокудени по чужди земи, където пренасят преведените от Евтимий книги и неговите творби, образци на литературния стил на Търновската книжовна школа, „плетение словес“.

Произхожда от търновския род Цамблак; чичо на Григорий Цамблак!; ученик на Теодосий Търновски; Заедно с Евтимий? пребивава в Килифареvския манастир, в Студийския манастир и на Атон. От 1375 г. е киевски, а от 1390 г. — московски и всеруски митрополит. В книжовната си политика и в творчеството си (*Житие на митрополит Петър*) възприема книжовните принципи на Търновската школа. Дейността му е сред най-значителните прояви на второто южнославянско влияние в Русия.

Най-близкият ученик и талантлив продължител на делото на Евтимий ТърновскиТ е Григорий Цамблак. Произхожда от висш аристократичен род в Търново. Още като юноша става ученик на Патриарх ЕвтимийТ, продължава образованието си в Света Гора и Цариград. По време на обсадата на Търново (1393) е в града, след това заминава за византийската столица. Посещава Сърбия, Молдавия, Литовското княжество и Киев. През 1414 г. е избран за киевски митрополит. Григорий Цамблак е не само блестящ старобългарски писател, но оставя диря и в други славянски литератури. Автор е на *Житие на Стефан Дечански*, на похвални слова и др. В старобългарската литература е най-известен със своето *Похвално слово за Патриарх Евтимий*. В разказа за изселването на Евтимий от Търново и изпращането му на заточение се преплита и авторовата тъга по завинаги изгубеното отечество: „Ония дни бяха дни на плач! Защото има ли нещо по-горчиво от преселението и по-тежко от разлъката с роднини, от спомена за родина и за своите, който винаги пробужда сърцето като жило“.

Наред с оригиналните и преводните химнографски творби на ЕвтимийТ през последните десетилетия станаха известни произведенията на химнописеца Ефрем. Засега е доказано авторството му на *три канона и три цикъла от молебни стихури*. Те са нещо ново не само за българската, но и изобщо за славянските литератури. Константин Костенечки не е пряк ученик на ЕвтимийТ, но е следовник на Търновската книжовна школа. Получава образование отначало в манастир край с. Костенец; по-късно — в Бачковския манастир при Евтимиевия ученик Андроник. Работи като учител и книжовник в Сърбия, приет радушно от владетеля Стефан Лазаревич. Писателският му талант проличава в *Житието на Стефан Лазаревич*. То е по-скоро биография на владетеля, в която е отразена епохата с големите събития — Косовската битка (1389), битката при Анкара (1402) и др. — и с трагичната съдба на южните славяни в края на XIV и началото на XV в. Константин Костенечки е книжовник със силен и смел характер, един от първите светски писатели в балканските литератури с принос за културното сътрудничество между българи и сърби

Киприан (ок. 1330—1401)

Ученици и последовател! на Патриарх Евтимий

Григорий Цамблак (ок. 1364—1421)

Ефрем (XIV—XV в.)

Константин Костенечки (1380—ок. 1431)

ЛИТЕРАТУРА И КНИЖНИНА ПО ВРЕМЕ НА РОБСТВО (XV—XVIII в.)

ИСТОРИЧЕСКИ СЪБИТИЯ

От XV в. българските земи са част от Османската империя — деспотична монархия, в която немюсюлманите са подложени на дискриминация и ислямизиране. Животът на българите протича в рамките на малки общности — семейството, селската община, еснафите. Важна роля за запазването на християнската и българската идентичност има църквата. Българите вдигат въстания срещу османската власт и участват в походи на християнски държави срещу империята.

КУЛТУРНО РАЗВИТИЕ

С изчезването на българската аристокрация изчезва и „високият“ пласт на светската култура. Духовни и книжовни центрове са манастирите (Зографски, Хилендарски в Света гора, Рилски, Гложенски, Драгалевски, Кукленски, Погановски и др.) и църквите, образование се получава в т. нар. килийни училища. Архитектурата има постижения в някои градове и богати селища (Арбанаси). Като форма на културна изява фолклорът е необикновено богат и разнообразен.

ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

През XVI в. София е военен и административен център, заобиколен от манастири, с многобройни черкви, където служат свещеници и се подготвят ученици. Тук работят книжовниците поп Пейо!, Матей Граматик-1, йеромонах Гаврил, Пимен Зографски, братята Данаил, Стоян и Владко, поп Петър, поп Никола, Памфилий и др. Писателите от Софийската книжовна школа създават жития за местни жители, които лично познават и в чиито съдби са участвали. Най-честа тема е съпротивата срещу насилственото потуряване.

Софийска книжовна школа (XVI в.)

Смесени сборници и дамаскини

През XVII и XVIII в. в манастирите се създават т. нар. *сборници със смесено съдържание*, предназначени главно за домашно четиво. Материалът в тях ги свързва със старата българска литература: проповеди, поучителни слова, жития на светци. Срещат се и апокрифни творби, като легенди, повести, народни суеверия, езически предания, гадания и пр. Сборниците *дамаскини* включват поучителни слова на Дамаскин Студит, гръцки проповедник и епископ (XVI в.) автор на сборника *Съкровище*. По-известни са *Копривщенският дамаскин* от XVI в., *Свищовският*, *Врачанският* и др.

Летописи и бележки и приписки

През XVII и XVIII в. се появяват все повече летописни бележки (най-често приписки към богослужебни книги и сборници) и по-обширни исторически разкази, като летописите на поп Методи Драгинов за помохамеданчването на чепинските българи; на поп Йовчо от Трявна (за събития от XVII в.); на даскал Тодор Пирдопски. Сборниците със смесено съдържание, дамаскините, летописните и историческите бележки подготвят появата на нова по дух и съдържание литература, израз на съзнанието за принадлежност към един народ с обща история и съдба.

Старобългарският книжовник от византийски произход Димитър Кантакузин от малък усвоява литературния български език. Общува с книжовниците от Рилския манастир и с Владислав Граматик!. Автор е на творби от различни жанрове: *Житие с похвала на Иван Рилски*, *Служба за Иван Рилски*, *Похвално слово за Димитър Солунски*, *Послание до Исая*, *О землях Дакиях* (географско описание) и др. *Молитва към Богородица* (ок. 1470) със своите 314 стиха е един от върховете на старобългарската поезия. В нея владее песимизъм и безнадеждност поради горестната съдба на народа под османско владичество.

Владислав Граматик е следовник на Константин КостенечкиТ и Григорий ЦамблакТ, поддържа връзки с Димитър КантакузинТ. По негова поръчка съставя обемист сборник (1469), съдържащ класически християнски текстове, както и Пространното житие на Кирил, Похвалното слово за Кирил и Методий, житието на Иларион Мъгленски от Патриарх ЕвтимийТ. По-късно съставя още три големи сборника (наричани *Адрианти*, *Рилски сборник* и *Шестоднев*). Оригинална творба е *Рилската повест* за пренасянето на мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир през 1469 г. — важно събитие в живота на българите, изява на народностно съзнание. Повестта съдържа ценни исторически сведения и пътеписни елементи.

Поп Пейо, от Софийската книжовна школа, е автор на *Житие* и *Служба на Георги Нови Софийски*, който отказал да се помохамеданчи и бил изгорен жив през 1515 г. Поп Пейо познавал лично красивия и с висок дух българин и го подкрепял в противопоставянето му на турците. Житието обогатява жанра и очертава образа на даровит писател патриот, защитник на християнската вяра.

Друг представител на Софийската книжовна школа е Матей Граматик, високообразован и начетен книжовник с енциклопедични познания, заемал висока длъжност в Софийската митрополия. В своето *Житие на Никола Нови Софийски*, най-дългото в старата българска литература, освен мъченическата съдба на героя изобразява град София, благочестивите му жители, природата и планините оковърст и пр. Авторът изпитва влияние от предшественика си поп ПейоТ; изявява се като патриот, който обича своя град и се възхищава от него.

Сред най-популярните „дамаскинари“ е рилският монах Йосиф Братати. Известни са шест негови сборника, най-вече със слова на Дамаскин Студит, Йоан Златоуст и др. Като таксидиот обикаля много селища в България и събира помощи за Рилския манастир. Познава добре живота в страната, не приема невежеството и воюва срещу него. Ново явление са социалните мотиви — писателят се обявява срещу чорбаджии и лихвари, които нямат милост към бедните, „пият кръви сиро-махом“.

АВТОРИ И ТВОРБИ

**Димитър
Кантакузин (ок.
1430 — края на
XV в.)**

**Владислав
Граматик
(XV в.)**

**Поп Пейо (XV—
XVI в.)**

**Матей Граматик
(XVI в.)**

**Йосиф
Братати
(1690—1757)**

ЛИТЕРАТУРА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ (до средата на XIX в.)

ИСТОРИЧЕСКИ СЪБИТИЯ

През XVIII—XIX в. в българските земи на Османската империя усукорено се развиват стоково-паричните отношения; промена се структурата на земевладението, увеличават се селскостопанското и занаятчийското производство, търговците и занаятчиите постепенно се превръщат в буржоазия, която застава начело на движението за просвета и национално еманципиране. Кризата в империята („Кърджалийското време“) и руско-турските войни (1768—1764, 1787—1791, 1806—1812, 1828—1829) подхранват надежди и проекти за политическо освобождение.

КУЛТУРНО РАЗВИТИЕ

Влиянието на Европейския Ренесанс прониква в българските земи през Дубровник — търговска република на далматинското крайбрежие с богата литература, в която присъства и българската тема (Петар Хекторович, Иван Гундулич). По-късно в Хърватско се заражда идеята за обединение на южните славяни, т. нар. илиризм, чиито дейци (от Андрия Качич Миошич до Петар Прерадович и Йосип Щросмайер) проявяват силен интерес към България. Важна е и културната и просветната дейност на католическите свещеници и на православните „илирийци“ като Христофор Жефарович-1- и Партений Павлович-1.

Борба с гръцкото влияние

През първите десетилетия на XIX в. броят на килийните училища рязко се увеличава; много български младежи посещават гръцки училища. Все повече учат в Западна Европа, в Русия и др. Започва движение срещу гръцката духовна опека. Българската интелигенция е раздвоена по въпроса за или против елинизма (като наследник на античната култура и изкуство). Побеждава групата на националистите и славянофилите, което дава отражение и върху литературния процес през следващите десетилетия. През втората четвърт на XIX в. в споровете по въпроса за книжовния език се оформят три групи. Първа се появява т. нар. новобългарска школа, с Петър Берон, Иван Богоров, по-късно и Васил Априлов; тя настоява новобългарският език да се изгражда на основата на народните говори. Втората — т. нар. славянобългарска школа, се очертава с „Болгарска граматика“ (1835) на Не-офит Рилски и съчиненията на Неофит Бозвели-1 и Емануил Васкидович. При тях се запазва народната основа на езика, като черковнославянският служи за коректив при диалектни разлики. Третата школа — черковнославянската — се появява най-късно, има най-малко представители и изчезва най-рано. Под влияние на Юрий Венелин Христки Павлович и Константин Фотинов се обявяват за придържане към черковнославянския, който те смятат за старобългарски. Появата на „Мисли за сегашното българско учение“ (1847) на В. Априлов слага край на споровете и разчиства пътя на „новобългарската школа“.

Просветно дело

През 1835 г. в Габрово В. Априлов открива първото „взаимно“ училище, в което преподава Неофит Рилски. До 1839 г. са основани взаимни училища в Копривщица, Велес, Казанлък, Карлово, Сопот, Котел, Па-

нагюрище, София, Търново, Трявна, Самоков и др. През 1846 г. Найден Геров създава в Копривщица първото самостоятелно класно училище. През 1847 г. под ръководството на Н. Попконстантинов пазарджишкото училище е преустроено в класно. През 1848 г. Ботьо Петков открива класно училище в Калофер, а през 1850 г. — Н. Геров в Пловдив.

През 1824 г. д-р Петър Берон издава в Брашов своя *Буквар с различни поучения*. Тази „библия на българското образование“ съдържа осем дяла с примери от граматика и аритметика, история и природознание, четене и писане. Букварът е написан на говорим език и е бил леснодостъпен за тогавашните учители и техните ученици. Първият буквар е последван от стотици учебници: „Болгарска граматика“ на Н. Рилски (1835), „Математическа география“ и „Всеобща география“ на И. Богоров (1842, 1843), „Общо земеописание“ на К. Фотинов (1843), „История“ на Н. Сапунов (1844) и „Царственик“ на Хр. Павлович (1844), „Физика“ на Н. Геров (1849) и др.

Важна роля изиграват педагогическите трудове на В. Априлов „Българските книжници“ (1841), „Денница на новобългарското образование“ (1841), „Мисли за сегашното българско учение“ (1847); в изследванията си той призовава българското образование и култура да скъсат с гърцизма. Райно Попович в „Христоития“ (1835) се застъпва за прогръцка ориентация на българската култура. През 40-те години на XIX в. в развитието на педагогическата литература трайни следи оставят Н. Бозвели-1-, Иван Селимински, И. Богоров, К. Фотинов и др.

През 1842 г. К. Фотинов (1790—1858) издава в Смирна първото българско списание „Любословие“. През 1846 г. в Лайпциг се появява първият български вестник „Български орел“ на И. Богоров (1820—1892). Първият български вестник в Европейска Турция е „Цариградски вестник“ (1848) с редактор И. Богоров.

В първите десетилетия на XVIII в. започва и преходът към новата българска книжнина и литература. В сборниците със смесено съдържание и в т. нар. „дамаскинарска литература“ се повишава интересът към историческото минало, появяват се тенденции на патриотизъм и осъзнаване на принадлежността към българския етнос и християнската вяра. Засилват се промените от среднобългарски към новобългарски език. Започва и създаването на светски книжовни центрове извън манастирите — Котел, Враца, Габрово, Калофер и др.

През XVII—XVIII в. изтъкнати католически книжовници от Чипровската, Софийската, Никополската и Пловдивската епархия обогатяват с творчеството си българската култура и литература: Петър Богдан Бакшич-1 (1601—1674), Филип Станиславов (1610—1674), издал в Рим първата новобългарска печатна книга *Абагар (1651)*, Петър Парчевич (1612—1674), Георги Пеячевич (описал във фамилна хроника Чипровското въстание от 1688 г.), Кръстьо Пейкич (1667—1731), издал книгите *Огледало...*, *Мохамеданинът* и *Съгласие...*, Яков Пеячевич, Франц Пеячевич, Павел Дуванлийски (1730—1804), съставил няколко сборника със смесено съдържание, включващи негови ориги-

Д-р Петър Берон (1800—1871)

Рибен буквар (1824)

Педагогическа литература

Първи периодични издания

ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

Предвъзраждане

Католически книжовници

	<p>нални стихотворения, в които за първи път се чувства влиянието на фолклора, Петър Ковачев (1746—1795), епископ Антон Стефанов и др. Православни български книжовници, работили предимно в сръбска среда, са Христофор Жефарович! от Дойран (автор на <i>Стематография</i>, 1741) и Партений Павлович! от Силистра (поставил началото на автобиографичния жанр);</p>	<p>Роден в Силистра, учи в прочутата Княжеска академия в Букурещ, пътува из Хърватия, Словения, Италия. Установява се в Сремски Карловци (духовен и културен център на сърбите), където е ръкоположен за свещеник. Автор е на църковно-богослужбени съчинения, доклади и писма, автобиографични творби и стихотворения пътеписи. Неговата <i>Автобиография</i> (1758) съдържа картина на робството, защита на източноправославната църква, стремеж към духовно обединение на южните славяни; характерни са предпочитанието към диалога, полемичният тон и просвещенският дух.</p>	<p>Партений Павлович (1695—1760)</p>
<p>Начало на Възраждането</p>	<p>За начало на Възраждането единодушно се приема появата на <i>История[^] славянобългарска</i> (1762) на Паисий Хилендарски!, който принадлежи към рилско-атонския кръг на книжовници от Югозападна България, осъществяващ приемственост със средновековните традиции; към този кръг принадлежат също и анонимният автор на <i>Зографската история</i>, Йоаким Кърчовски от Кичево и Кирил Пейчинович от Тетово. Влиянието им обхваща всички български територии: делото на Паисий е продължено от Софроний Врачански!, Спиридон Габровски, Марко Тодорович и др. През 20-те години на XIX в. в Брашов (тогава в Австрия) се оформя просветителски кръг с най-виден представител д-р Петър Берон.</p>	<p>Предполага се, че е роден в Банско и известно време е бил в Рилския манастир. През 1745 г. отива в Атон и остава в Хилендарския манастир при по-големия си брат Лаврентий. В Света гора Паисий влиза в досег с (1722—1773) културата на различни народи и с техни представители. Това го подтиква да започне да събира данни и за българите. Отначало работи в Хилендар, после се прехвърля в Зографския манастир. През 1762 г. завършва <i>История славеноболгарская о народе и о цареи и о светих болгарских... събрано и нареждено Паисием иеромонахом...</i> Паисий добре познава запазените ръкописи и преписи на старобългарската книжнина, някои грамоти на български владетели, както и съвременните нему произведения като „Стематография“ на Хр. ЖефаровичТ. В библиотеката на Атон Паисий се запознава с труда на Цезар Бароний „Деяния церковния и гражданская от Р. Хр.“ (1719, прев. на руски) и с историческия труд на Мавро Орбини „Книга историография“, (1722, на руски). <i>История славянобългарска</i> по същността си е програма за национално еманципиране и освобождение и основно място в нея заема националната идея. В знаменитото обръщение към своите сънародници Паисий изтъква: „Ради ваша полза и похвала вам написах, кои любите свой род и отечество болгарское и любите знати за свой род и език!“. В отделни глави авторът се спира на българската история; на сръбската история; на знаменитите български царе; на дейността на Кирил и Методий и техните ученици; на българските светци, като накратко описва живота на по-известните от тях. В послесловието се съдържа най-вече автобиографични бележки, звучащи искрено и изповедно, като например: „Де учих се ни граматика, ни политика никако“; „Като прост българин, просто и написах“ и т. н. В историята ярко изпъква личността на автора й — искрен, обладан от огромна любов и вяра в бъдещето на своя народ; наблюдателен и прозорлив, пламенен защитник на минала слава, вяра, език и род.</p>	<p>Паисий Хилендарски</p>
<p>Просвещение</p>	<p>Просвещението е универсално европейско културно движение, което прониква в българските земи с посредничеството на съседните балкански литератури и освен с идеите на рационализма и хуманизма се характеризира със силен патриотичен патос. То е своеобразен мост между средновековния дидактичен универсализъм и националните задачи на Българското възраждане. Функцията на писателя все още не е отделена от тази на просветителя и културния деец, художествената функция на модерната литература не е отделена от познавателната и възпитателната. Просвещението създава културноорганизационната основа за възникване на същинска художествена литература и приемствен литературен процес.</p>		
<p>Литературни жанрове</p>	<p>Литературата се развива главно в синкретичния жанр на „публицистичната моноформа“ (Г. Д. Гачев) и в типично просвещенски жанрове — басня, притча, поучително слово, дидактичен разказ, просвещенско-класицистична ода, дидактичен диалог, трактат. Появяват се образци на автобиография, пътепис и др. Като специфичен жанр се оформя предговорът, който често има програмен характер или съдържа художествени елементи.</p>		
<p>АВТОРИ И ТВОРБИ Петър Богдан Бакшич (1601—1674) Христофор Жефарович (края на XVII в. - 1753)</p>	<p>Роден в Чипровци, от 1642 г. е софийски католически архиепископ. <i>Докладите му до Рим (1640, 1653, 1655)</i> представляват историографско-пътеписни творби с ценни сведения за историята, географията, стопанството, културата и духовния живот в българските земи; автор е и на непубликувана <i>История на България (1667)</i>.</p> <p>Роден в Дойран, работи главно в сръбска среда. Най-известната му книга е <i>Стематография (1741)</i>, с важно значение за пробуждането на националното самочувствие на българина. Освен българския герб с короната в нея са поместени литографски образи със стихотворни посвещения на св. Методий, св. Климент и св. Наум, на св. Георги Нови Софийски и др.</p>	<p>Роден в Котел с кръщелно име Стойко Владиславов. Остава сирак, роднини разграбват наследството от баща му. На 23 години е ръкоположен за свещеник; проявява деятелна предприемчивост, обществена ангажираност и любов към знанието. Най-важна за него става срещата с Паисий ХилендарскиТ през 1765 г., когато преписва „История славянобългарска...“. Показателна е приписката към нея: „И кой я усвои или открадне, да е афоресан, и от светите опци, и от четири евангелисти. И туч, и желязо, и камик да се стопи, той — ни во веки!“. След 1794 г. е ръкоположен за епископ (с име Софроний) на една от най-размирните епархии, врачанската. Въпреки опасностите обикаля своето паство, поучава и проповядва на български</p>	<p>Софроний Врачански (1739—1813)</p>

език. Държан насила във Видин от сепаратиста Пазвантоглу, Софроний успява да избяга в Румъния, където прекарва десет плодотворни години до края на живота си (1803—1813). Във Видин съставя *Първия видински сборник (1802)* (79 поучителни слова и разкази, преведени от черковнославянски на „болгарски кратки и простий език“) и *Втория видински сборник (1802)*, съдържащ преводни творби със светско съдържание (поучителни разкази, „Митология Синтипа Философа“, Езопови басни, „Фило-софские мудрости“, между които има и оригинални текстове на Софро-1 ний). В Румъния създава безсмъртната си *творба Житие и страдания грешнаго Софрония*, както и *Кириакодромиион, сиреч Недельник (1806)* — сборник с неделни поучения, първата печатна новобългарска книга, *Гражданско-е позорище* — превод от гръцки на книгата на папския каноник Амвро-сий Марлиан „Гъеапглп роНпсшп“ (1631, оригиналът е на латински). Издига се и като водач, отправяйки пламенен *Позив (1810)* към всички българи да помагат на руските войски.

Житие и страдания грешнаго Софрония днес се смята за първата белетристична творба на новата българска литература. Писана в Румъния, тя е публикувана едва през 1861 г. от Г. С. Раковски-1 във в. „Дунавски лебед“. В нея централно място заема образът на разказвача; заедно с това изпъква и трагичната народна съдба през смутните десетилетия в края на XVIII в. Въпреки трагичните обстоятелства в разказа не са малко и комичните интонации при тяхното описание. Софроний проявява ирония и към самия себе си, не се срамува да разказва случки, в които се крие, преобразява се като жена, представя се за лекар, бори се отчаяно за личното си оцеляване. *Житие и страдания...* е важно и ценно свидетелство за епохата, за нейния дух на прелома между XVIII и XIX в. Епископ Софроний Врачански се разкрива в своето *Житие* като истински духовен пастир, готов и на най-жестоки изпитания, като учител и наставник на народа. Творбата му е една от най-искрените изповеди в новата ни литература, оригинална по съдържание, замисъл и изпълнение.

Роден в Котел, ученик на СофронийТ, приема монашески сан, повече от 20 г. е учител в Свищов. С помощта на Емануил Васкидович съставя *Сла-веноболгарское детоводство (1835)*, пространен учебник, съдържащ цялото необходимо знание за тогавашното българско училище (буквар, христоматия от разнообразни текстове, граматика, аритметика, география, писмовник). През 1839 г. в Цариград застава начело на борбата за църковна независимост. Наклеветяван от гръцките свещеници и два пъти заточван в Света гора, където умира. В многобройните му писма се откриват стихотворни откъси, в които с библейска стилизация се изгражда образът на лирически герой, който страда за своята „всеокаянная Болгария“ и горещо вярва в просветата като път за освобождение на човека и Отечеството. Най-оформените в жанрово отношение текстове на Бозвели са диалозите: *Просвещеный европеец, полумершая Мати Болгария и син Болгарии, Общособорно жалостный советователный разговор на любородните, Любопитнопростий разговор (1841—1844)* и най-значимото му съчинение *Плач бедния Мати Болгарии (1845—1848)*. В тях сатирично-изобличителните моменти се редуват с просвещенско-романтични визии, отчаянието, окайването и самоокайването се преплитат с родолюбиви надежди и призови за борба.

ЛИТЕРАТУРА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ (от средата на XIX в. до Освобождението)

След Кримската война (1853—1856) борбата за национално освобождение намира израз в постигането на църковна независимост (Н. БозвелиТ, И. Макариополски, д-р Ст. Чомаков, Н. Геров, Т. Бурмов, П. Р. Славейков! и др., 1860—1870), в търсенето на подкрепа от чужбина (Г. С. Раковски-1, Добродетелната дружина, Одеското настоятелство) и в подготовката на въстание (Г. С. Раковски-1-; Л. Каравелов!, Хр. Ботев! и БРЦК, Васил Левски и Вътрешната революционна организация, апостолите от Гюргевския комитет, подготвили Априлското въстание). Руско-турската освободителна война (1877—1878) слага край на петвековното османско владичество.

След 1856 г. Русия губи изключителното покровителство над християнското население в Османската империя и е принудена да се състезава за това с другите велики сили. Франция подкрепя католическата пропаганда и униатското движение (Драган Цанков); с френска помощ е създаден колежът в Бебек и лицейт Галата сарай в Цариград. Англичани и американци организират превеждането на Библията (д-р Лонг, П. Р. Славейков!) и откриват протестантски училища (например девическите в Пловдив, Ст. Загора, Битоля и др.), както и най-престижното учебно заведение в Османската империя — Робърт колеж в Цариград. Русия отговаря на предизвикателството, като отпуска значителни средства за обучение на южни славяни в руски учебни заведения; от 1856 до 1878 г. в Русия се обучават над 700 българи. През 1869 г. в Браила (Румъния) е основано Българското книжовно дружество, бъдещата Академия на науките.

Строителството на обществени сгради води до развитие на архитектурата (с най-изтъкнат представител майстор Кольо Фичето). В творчеството на художниците (Станислав Доспевски, Христо Цокев, Георги Данчов, Николай Павлович и др.) настъпва преход от църковна към светска живопис.

През 40-те години в Одеса учат Найден Геров, Д. Чинтулов!, Ив. Богоров, Е. Мутева и др. Тук се появяват първите образци на новата българска поезия. В средата на 40-те години в Цариград Неофит БозвелиТ поставя началото на борбата за независима църква. Столицата е място на обществени и духовни борби, национални страсти, литературен живот (П. Р. Славейков!, Н. Михайловски, Т. Бурмов, Т. Икономов). Особено развитие получава цариградският периодичен печат (сп. „Любословие“, сп. „Български книжици“, в. „Македония“, сп. „Читалище“, в. „Гайда“, „Цариградски вестник“). В столицата са издадени около 540 български книги: педагогическа и обществена литература, художествени творби. През 1859 г. в Москва Любен Каравелов!, Константин Миладинов, Райко Живнифов, Васил Попович и др. основават Българската дружина и сп. „Братски труд“. В московския кръг продължава развитието на поетическата традиция и се поставя началото на новата българска белетристика. **Шумен** става пър-

ИСТОРИЧЕСКИ
СЪБИТИЯ

КУЛТУРНО
РАЗВИТИЕ

ЛИТЕРАТУРЕН
ПРОЦЕС

Литературни
среднища и
кръгове

Първият
възрожденски
белетрист

Самосъзнание
и саморазкриване
на героя.
Ренесансови
черти

Неофит
Бозвели
(1785—1848)

	<p>востепенен културен център през 50-те и 60-те години, за което заслуга имат и емигрантите унгарци, поляци и др. Сава Доброплодни и неговите ученици Добри Войников, Васил Друмев и Илия Блъсков полагат основите на новата българска драма и продължават развитието на белетристиката. В Букурещ, както и в други румънски градове (Браила, Галац) творят представители на различни направления, но след установяването на Любен Каравелов! (1869) е характерно присъствието на революционното крило на емиграцията и по-нататъшното развитие на прозата, публицистиката и поезията в творчеството на Каравелов! и Христо Ботев-.</p>	<p>До 40-те години във възрожденската литература се правят поетични опити, авторите им са известни като „първи стихотворни“: Димитър Попски (<i>Ода за Софроний</i>, 1813), Неофит Рилски, Неофит Бозвели, Георги Пешаков (<i>Ода</i>, 1837, и <i>Ридание на смърти</i>, 1839, за <i>Юрий Венелин</i>), Йован Стоянович, Найден Йованович, Христодул Костович Сичан-Николов, Иван Богоров, Константин Огнянович, Анастас Кипиловски и др. През 50-те години по страниците на печата се появява т. нар. „даскалска поезия“: Йордан Хаджиконстантинов — Джинот, Стефан Изворски, Никола Касапски, Анастас Гранитски, по-късно Кръстьо Пишурка, Антон Франгя и др.</p>	<p>Начало и развитие на българската поезия</p>
<p>Романтизъм</p>	<p>Романтизмът е направление, общо за европейските и балканските литератури; за разлика от европейския романтизъм в българската литература индивидуалистичната „байроновска“ линия, макар и да присъства у много автори, отстъбва пред национално-романтичния и фолклорно-романтичния патос. В периода на преобладаващия романтизъм (40-те — 60-те години на XIX в.) в българската литература се оформя модерна жанрова система и приемствен литературно-художествен процес. Очертават се и се утвърждават основните жанрове — поезия, проза и драма. Появяват се пътеписът и литературната критика, периодичният печат започва да отделя повече място на художествената литература и нейните проблеми, на книгоиздаването и културата.</p>	<p>Истинското начало на новобългарската поезия се поставя в Оदेशкия кръг с поемата на Найден Геров (1823—1900) <i>Стоян и Рада</i> (1845), издържана в баладичен сантиментално-романтичен дух, и с първите стихотворения на Добри Чинтулов, поставил основите на революционно-призивното направление в българския романтизъм. Като революционно откровение е посрещната поемата на Г. С. Раковскич <i>Горски пътник</i> (1858). Е поезията навлизат Райко Жинзифов (1839—1867) с <i>Новобългарска сбирка</i> (1863) и поемата <i>Кървава кошуля</i> (1870); Григор Пърличев (1830—1893) с поемите <i>Серда-рят</i> (1860) и <i>Скендербей</i> (1861), написани на гръцки; Никола Козлев (1824—1902) с поемата <i>Черен арап и хайдут Сидер</i> (1868); Л. Каравелов⁴, Д. Великин, братя Миладинови и др. Върховете на възрожденската поезия са в творчеството на П. Р. Славейков[^] и на Хр. Ботев⁴. През последните години преди Освобождението все повече се налага името на един млад поет — Иван Вазов-1. Стихосбирките <i>Пряпорец и гусла</i> (1876) и <i>Тъгите на България</i> (1877) носят белези на свежо и оригинално дарование, оценено и подкрепено от Васил Друмев-1 и Л. Каравелов-1-.</p>	
<p>Реализъм</p>	<p>В българската литература преходът от романтизъм към реализъм минава през взаимното им проникване и едновременно съществуване в едно и също десетилетие и при един и същ писател. През 70-те години реализмът взема връх в повестите на Каравелов⁴ (след московския му период), в неговата критика и публицистика, в <i>Ученик и благодетели</i> на Васил Друмев-1, в сатирата и публицистиката на П. Р. Славейков и Хр. Ботев⁴ и в сатиричната комедия.</p>	<p>Читателският вкус в средата на XIX в. се формира благодарение на преводната белетристика, впоследствие и чрез „побългаряване“ на сантиментални и романтични четива. За люлка на новата българска белетристика се смята московският литературен кръг: <i>Отривок израсказов моей матери. Поездка в виноградник (болгарская повесть)</i> (1859) от Василиаки Попович (1832—1897), разказът <i>Прошет-ба</i> (1860) от Райко Жинзифов, разказът <i>Атаман болгарских разбойников</i> (1860), по-късно издаден на български под заглавие <i>Войвода</i>, от Любен Каравелов^X. За разлика от тези творби, написани на руски и предназначени за руска публика, <i>повестта Нещастна фамилия</i> от Васил Друмев-1, появила се през същата 1860 г. в цариградското списание „Български книжици“, е насочена към българската публика, посрещната е много добре и оказва най-голямо влияние върху литературния процес; това е причината именно тя да бъде смятана за начало на новата българска белетристика. На подобен успех по-късно се радва <i>Изгубена Станка</i> (1865) на Илия Блъсков⁴. В развитието си белетристиката се движи от сантиментално-романтично повествование с фрагментарен строеж и етнографски отклонения към реалистична и социално-критична проза, чиито първи класически образци са в творчеството на Любен Каравелов.</p>	<p>Начало на художествената проза</p>
<p>Патриотична</p> <p>Литературна критика</p>	<p>Националната идея и патриотичният патос са изначално присъщи на идея възрожденската литература; от 40-те години на XIX в. насетне те се изразяват във формите и със средствата на романтизма. Идеята за свободното отечество и героят бунтовник (юнак, хайдутин, хъш) съчетаващ романтичното тираноборчество с националноосвободителния идеал на епохата, характеризират литературата на революционния романтизъм, чието начало и край бележат две изключителни личности — Г. С. Раковски-1 и Хр. Ботев.</p> <p>В края на 70-те години, в навечерието на Руско-турската война, българската възрожденска литература притежава изградена жанрова система с класически образци във всеки жанр (без романа). Литературната критика през 70-те години преживява разцвет. Публикуват се статии, рецензии, отзиви, бележки, водят се разгорещени спорове. Като критици се издвигат най-изтъкнатите писатели: П. Р. Славейков-², В. Друмев¹, Д. Войников-1, Л. Каравелов!, Хр. Ботев! ... Открояват се и публикациите на първия професионален литературен критик Нешо Бончев (1839—1878).</p>		

Създаване на националната драма

Първите театрални представления се изнасят от полски и унгарски емигранти. Учителят Сава Доброплодни организира в Шумен през 1856 г. първото българско театрално представление (пиесата „Михал Мишкоед“). Неговите ученици Добри Войников и Васил Друмев стават родоначалници на оригиналната българска драма, като Войников-1 е основоположник на театралното дело, режисьор, теоретик и критик, автор на първата художествено пълноценна българска комедия, а В. Друмев създава най-добрата драма от предосвобожденския период — *Иванку, убиецът на Асеня I* (1872).

АВТОРИ И ТВОРБИ

Георги Стойков Раковски (1821—1867)

Съби (Сава) Стойков Попович, роден в Котел, учи в Карлово и в Цариград. Животът му е изпълнен с приключения и трескава революционна дейност. Раковски поставя началото на организираното революционно движение и гледа на литературното творчество като на оръжие в борбата с поробителя. Такъв е подходът му и в народоведската дейност. Стреми се да докаже древността и богатството на българското историческо и културно минало. Създава някои от най-значимите възрожденски периодични издания: „Българска дневница“ (1857), „Дунавски лебед“ (1860—1961), „Будущност“ (1864) и „Бранител“ (1864). Статията му имат етапно значение за българската журналистика и публицистика и чертаят цялостна национална идеология. В мемоарната творба *Неповинен българин* описва преживяванията си в цариградските тъмници. Поетичното му творчество включва *Постъп (марш) български* (1855), *Напразно отлъчие от Дакия 10-го юния 1956г.*, стихотворенията от сборника *Предвестник Горскаго пътника* (1856) — *Отлъчие от България едного разпаленого родолюбци българина в лет 1853*, *Спомен месторождение* и др. Най-голямата поетична творба на Раковски е поемата *Горски пътник* (1857) — широка епическа картина на българския живот от средата на XIX в., в духа на националната революционна романтика, първата българска революционна поема. Въпреки архаичния си език, резултат от романтичната филологическа концепция на автора, поемата е възприемана възторжено от съвременниците му.

Добри Чинтулов (1823—1886)

Роден в Сливен, учи в Търново и Букурещ, после в Одеса, където е част от кръга даровити български студенти. Работи като учител в Сливен. Автор е на двадесетина стихотворения: елегии (*Стара майка се прощава със сина си*, *Изпроводяк на едного българина из Одеса*, *Китка от Балкана*, исторически (*Възпоминание*, *Двама приятели*) и революционно-призивни (*Стани, стани, юнак балкански*, *Къде си, вярна ти любов народна*, *Вятър ечи*, *Балкан стене*). Стихотворенията му съдържат образи и мотиви, емблематични за Възраждането, и са популярни като революционни песни.

Васил Друмев (1841—1901)

Роден в Шумен, ученик на известния учител и книжовник Сава Доброплодни. Испитал е влияние и от Г. С. Раковски. През 1860 г. в сп. „Български книжици“ публикува първата оригинална българска повест *Нещастна фамилия*, изобразяваща трагичния живот на българина. Повестта следва известни образци на тогавашната европейска сензационно-сентиментална литература — Йожен Сю („Скитникът евреин“), Бернарден дьо Сент Пиер („Павел и Виргиния“), както и някои

руски образци — като повестта „Райна, королева болгарская“ на Велт-ман. През 1864 г. публикува части от втората си творба *Ученик и благодетели*, която остава недовършена. В. Друмев има заслуги и за развитието на критиката през Възраждането. Той е един от основателите и редакторите на „Периодическото списание“ (1870), орган на създаденото година преди това Българско книжовно дружество (днес БАН). Напуска рано литературното поле и се отдава на църковна и политическа дейност като епископ (Климент).

Пиесата на В. Друмев *Иванку, убиецът на Асеня I* (1872) е първата художествено зряла българска драма. Според някои спомени тя е написана като предизвикателство към историческите драми на Д. ВойниковФ, които Друмев не приема за истински художествени творби. Основните достоинства на драмата са художествената пълноценност на изображението и психологизмът в действията на Иванко. Долавя се известно влияние от А. С. Пушкин („Борис Годунов“) и Шекспир („Отело“). Пиесата е приета възторжено от възрожденската литературна критика (П. Р. Сла-вейков4-, Л. Каравелов41). Те виждат в нея истинско начало на българското художествено слово, „буквата А“ в българската литература.

Роден в Клисуре, след 1860 г. учи и работи в Шумен. Един от родоначалниците на оригиналната българска белетристика. Повести: *Изгубена Станка* (1864), *Злочеста Кръстника* (1870), *Пиян баща, убиец на децата си* (1879—1880) и др. *Изгубена Станка* е особено популярна през Възраждането. Повестувателният маниер е сантиментално-романтичен, с увлекателен разказ, жив език и колоритни битови и природни картини.

Основоположник на българския театър и драма. Роден в Шумен. Работи в Шумен, Браила и др. Исторически драми: *Стоян войвода* (1866), *Райна Княгиня* (1866), *Покръщение на Преславский двор* (1868), *Велислава, българска княгиня* (1870), *Възцаряването на Крума Страш-ний* (1871) и др. Въпреки драматургичните си недостатъци те са приети възторжено от публиката и поставят основата на българската историческа драматургия. Битово-реалистична драма *Диманка, или Вярна пръвнинска любов* (в ръкопис). Комедии: *Чорбаджията*, *Поевро-пейчване на турчина* (1876, по Раковски), *По неволя доктор* (1862, 1884, по Молиер), *Фантаксанийучен* (1870, не е запазена). На признание и дълъг сценичен живот се радва *Криворазбраната цивилизация* (1871), първата драматургично зряла българска комедия. Общата за балканските комедиографии тема за подражанието на чуждото и модните увлечения е интерпретирана оригинално в една сатирична комедия на нравите с характерни типове, зрелищни ситуации и остроумен диалог, в която е осъществен преход от романтична към реалистична поетика. Д. Войников е и първият български театрален теоретик и критик със собствени схващания за националния театър.

Роден в Търново, учи в родния си град и в Свищов, самообразова се. Учител в Търново, Севлиево, Ловеч, Враца, Берковица, Трявна, Търговище. От 1864 г. е в Цариград, където издава в. „Гайда“ (1863—1867), в. „Македония“ (1866—1872), първото женско списание „Ружи-

Илия Блъсков (1839—1913)

Добри Войников (1833—1878)

Петко Рачов Славейков (1828—1895)

ца" (1871), първото детско списание „Пчелица" (1871), сп. „Читалище" (1872—1873), „Звънчатий глумчо" (1873), „Шутош" (1873—1874), „Костурка" (1874). Участва в превода на Библията. Активен деец на Цариградския кръг и църковната борба. През 1874 г. в Одрин основава българска гимназия, наклеветен е и е арестуван; става учител в Стара Загора, участва в Освободителната война (1877—1878). След Освобождението е депутат в Учредителното събрание (1879), изработило Търновската конституция, депутат в I и ПОНС и във ВНС (1887), председател на II ОНС (1880), министър на просветата и на вътрешните работи (1880—1881, 1884—1885). Издател и редактор на органите на Либералната партия „Целокупна България" (1879), „Независимост" (1880—1883), „Търновска конституция" (1884), „Истина" (1886), „Правда" (1888).

Славейков е писател, филолог, фолклорист, етнограф, социолог, журналист, редактор и издател. Той е един от строителите на съвременния български език, универсална личност, твори във всички жанрове и олицетворява цялата възрожденска епоха — от ПаисийТ и СофронийТ до Вазов!. Основоположник е на българската сатира, на детско-юношеската литература, на любовната и пейзажната поезия. Познава старата българска книжнина; истински духовен преврат у него предизвиква „История славянобългарска". Изпитва влиянието и на фолклора, чийто ревностен събирач и коментатор е до края на живота си. Първите му творби са преводни и подражателни; пише и романтични исторически и революционни стихотворения и поеми. Широко популярен е с любовните стихотворения, които заместват гръцките еротични песни. Все по-чувствителен става и към социалните проблеми и неправди. Сатирични стихотворения, като *Песен на паричката ми, Опак свят, Момче, ума си събери*, както и редица басни и епиграми, чрез реалистичното изображение на обществения живот утвърждават реалистичната линия във възрожденската литература. Връх в лириката на Славейков, свързана с участието и разочарованията му от обществените борби, са елегите *Не пей ми се (1870)* и *Жестокостта ми се сломи (1873)*. В тях намира израз вътрешната драма на общественика в сблъсък му с незаинтересоваността и дребнавата корист на мнозинството. Макар и разочарован, той намира сили да превъзмогне себе си пред лицето на страданието на своя народ. В *Жестокостта ми се сломи* е постигнато единство на пределната изповедност с художествената простота на поетическия изказ. Най-ценена и до днес е поемата на Славейков *Изворът на Белонога-та (1873)*, в която са вплетени в органично поетическо единство народното предание, фолклорният лиризм, най-чист патриотизъм и възторг от непреклонната българска воля. Различни интерпретатори представят основния конфликт като сблъсък между родно и чуждо, между патриархално-родово и модерно, между личността с нейната свободна воля и традицията на подчинението, и в по-широк философски смисъл — между „светлата" страна на индивидуалното битие със стремежа към любов и щастие и „тъмната" съдба с нейната погубваща неизвестност.

Роден в Копривщица. Учи в родния си град и в гръцката гимназия в Пловдив. От 1857 г. е в Москва, където бързо се сближава с видни интелектуалци и политици, както и с българските студенти Н. Бончев, К. Миладинов, Жинзифов, В. Попович и др.; заедно създават Московска българска дружина, която издава сп. „Братски труд" (1860). В Москва публикува първите си белетристични творби, стихотворения, фолклорни материали (*Памятники народного бита болгар*). По време на престоя си в Сърбия (1867—1869) общува с националното движение Омладина, пише разкази, повести и статии на сръбски език, арестуван е и лежи седем месеца в затвор. От есента на 1869 г. се установява в Букурещ; сближава се с В. Левски, оглавява революционното крило на българската емиграция (БРЦК), издава в. „Свобода" (1869—1873) и „Независимост" (1873—1874), в списването на които участва и Хр. Ботев!. В края на 1874 г. се оттегля от революционното движение; от 1875 г. издава сп. „Знание"; след Освобождението продължава културната си дейност, прекъсната от преждевременната му смърт. Любен Каравелов е една от емблематичните фигури на Възраждането с всички изяви на своята личност като революционер и общественик, редактор, публицист, издател; с цялостната си творческа дейност като поет, белетрист, литературен критик, фолклорист, етнолог, мемоарист. Поезията му (патриотична, сатирична, елегично-носталгична) не блести с постиженията на белетристиката и публицистиката. Най-популярното му стихотворение е *убава си, моя горо...*, поръсено с романтика и тъга по отминалата младост. Творчеството му се разглежда според периодите, в които е създадено (руски, сръбски, румънски), или според жанра и тематиката на произведенията: творби, свързани с робските години на българите — *Войвода, Дончо, Мъченик, Неда, Турски паши, Сирото семейство, Що е грях, Ще ли му се върне, Нено*; битови повести и разкази — *Българи от старо време, Слава, Стана, Маминото детенце, Главчо*; произведения със социални мотиви — *Йе ли крива судбина, Наказао йе бог, Хаджи Ничо, Из мртвог дома, Богатият сиромаш, Децата не приличат на бащите си, На чужд гроб без сълзи плачат*; исторически повести — трилогията *Отмъщение, После отмъщение, Тука му е краят*. Разграничаването между групите е условно, в тях са включени както белетристични, така и мемоарни творби. Общата тенденция е от превес на битоописателската и наро-доведската струя в московския период към засилена социална критичност в сръбския и румънския. С белетристичното творчество на Каравелов в българската литература се утвърждава реализмът в класическите му форми, познати от европейската и руската литература. Каравелов е първомайстор на българската политическа публицистика, ерудиран и плодовит литературен критик, фолклорист и народовед (*Записки за България и българите*): с произведенията от „сръбския" си период допринася за развитието на реалистичното направление в сръбската литература. Сред белетристичните творби на Каравелов безспорно първо място заема повестта *Българи от старо време* (на руски — 1867, на български — 1872). В нея най-пълно и вдъхновено, с много поезия и

**Любен
Каравелов
(1834—1879)**

носталгия са изобразени българският бит, родното огнище, природата, народните песни и предания, патриархалният живот в старата Копривщица. Основните герои дядо Либен и хаджи Генчо, обрисувани с добродушен хумор, са се превърнали в пословични литературни образи. Перипетияте на тяхното скарване и сдобряване, романтичната любов на децата им Павлин и Лила и битово-етнографският фон образуват повестувателната тъкан на една от първите класически творби на българската литература, с голямо влияние върху белетристичната традиция.

Другата смятана за класическа Каравелова повест *Маминото детенце* (1875) е част от трилогията *Три картини от българския живот* (заедно с *Извънреден родолюбец* и *Прогресист*). В нея незлобливият хумор отстъпва пред сатиричното гротесково изображение. Пропадането на чорбаджийския син Николчо изразява Каравеловия възглед за вредата от бездуховното съществуване, за паразитизма и социалната безперспективност на чорбаджийството.

Христо Ботев
(1847/48—1876)

Роден в Калофер, син на известния учител и книжовник Ботьо Петков. Учи в Карлово и Калофер, от 1863 г. в гимназия в Одеса, откъдето е изключен. Самообразова се, поддържа връзки с руски революционери. Няколко месеца е учител в българското село Задунаевка (Бесарабия). През 1867 г. се завръща в Калофер, за да замести в училището болния си баща; в деня на Кирил и Методий произнася бунтовна реч и е принуден да емигрира в Румъния. Живее сред хъшовете в Браила (1867—1868), в Букурещ (1868—1869) се сближава с Левски. През 1869—1872 г. е учител в различни градове, помага на руски революционери, издава в. „Дума на българските емигранти“, от който излизат 5 бр. От юни 1872 г. се установява в Букурещ, близък сътрудник е на Л. Каравелов и в. „Свобода“ и „Независимост“, издава в. „Будилник“ (1873, излизат 3 бр.) и в. „Знаме“ (1874—1875). С публицистиката си заема водещо място сред радикалното крило на емиграцията; член е на БРЦК (1874—1875). През 1875 г. излиза книгата *Песни и стихотворения от Ботъова и Стамболова*. След избухването на Априлското въстание организира чета от 200 души, които се качват на кораба „Радецки“ от различни пристанища, завладяват кораба и слизат на българския бряг при Козлодуй на 17 май 1876 г. Няколко дни четата води тежки сражения с турската войска и се придвижва към Врачанския Балкан. На 20 май (2 юни) 1876 г. Ботев загива под връх Камарата в местността Йолковица.

Избухване на българския гений

Според класическото определение на Гео Милев! Хр. Ботев е „Първото спонтанно избухване, пролетният вихър на пречищения в горнилото на робството български дух. Той е непосредно отражение на *расовия гений*... върховна еманация на българския народ като раса.“ Ботев е автор на двадесет стихотворения, които издигат българската лирика до равнището на световните образци. Лайтмотивът и най-дълбокото чувство в поезията на Ботев е копнежът по свобода. И заедно с това — негодуванието и жестокото страдание от робската участ на народа. Докато образът на родината е еднозначно извисен и ненакър-

ним, народът при Ботев е амбивалентен образ; от една страна, той е „робско племе“ и обект на презрение, от друга — висш морален съдник и носител на историческа памет („да каже нявга народът“). Важно място заема мотивите за светостта на семейното огнище, родината майка, влечението към смъртта като готовност за саможертва в името на свободата на Отечеството. За Ботевата поезия е характерна и диалогичността; лирическият говорител се обръща към майката, братя, либето, бащата, родината, народа, изграждайки драматична художествена структура. В изповедните елегии *Майце си* (1867), *Към братя си* (1868), *Елегия* (1870), *Делба* (1870), *В механата* (1873) лирическият герой е затворен в пространството на своя вътрешен свят, в който поривите на младостта се сблъскват със „скотската“ действителност, а патриотичният идеал среща народното овчедушие и търпение. В *До моето първо либе* (1871), *На прощаване* (1868, 1871), *Хайдути* (1871) диалогичната конструкция се запазва, но светът на лирическият герой придобива нови пространствени измерения — въвежда се „там“, високото романтично пространство на подвига и героичната смърт. Връх в еволюцията на поетичния свят на Ботев е неговият шедьовър баладата *Хаджи Димитър* (1873). Умиращият за свободата герой е във високото символно пространство „там на Балкана“, средоточие на фолклорна и хайдушка романтика; трите картини (пладне, нощ, сутрин), в които той умира, но все остава жив, правят естествен и почти недоловим прехода от смъртта към безсмъртието, заявен с крилатата фраза: „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира.“ Смъртта на героя е тема и на последното Ботевостихотворение *Обесването на Васил Левски* (1876), покъртителен реквием за най-великия син на България; в него пространството „там“ не е поетичният баладично извисен свят на Балкана, а смразяващата душата зимна картина на безутешна скръб и покруса. Липсва физически портрет на героя; това улеснява асоциирането на увисналия на бесилото „един син“ на България с увисналия на кръста Божи син.

Христо Ботев е не само гениален поет, но и пламенен публицист, по-наващ философските, политическите и културните идеи на своето време, автор на проникновени политически анализи, на блестящи фейлетони и политическа сатира: *Народът. Вчера, днес и утре*, *Смешен плач*, *Примери от турското правосъдие*, *Политическа зима*, *Петру-шан*, *Решен ли е черковният въпрос?* и др. Ботевата публицистика се отличава с богата образност, остроумие и жлъчен сарказъм, с безпошадни характеристики и верни присъди.

С живота, творчеството си и смъртта си Ботев е станал неотменна част от българската национална митология, „живата вода на българската поезия“ (Б. Пенев). Пенчо Славейков! синтезирано формулира същността на Ботевата поезия: „Докато Каравелов и Славейков са се вдъхновявали изключително от служене роду си, Ботьов излиза далеч пред тях, и от служене роду се преминава пряко на служба изобщо — у рода человеческого.“

ЛИТЕРАТУРАТА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО КРАЯ НА XIX В.

ИСТОРИЧЕСКИ СЪБИТИЯ

Възстановяване на българската държава

На 3 март 1878 г. българите получават свобода, но радостта от Освобождението е помрачена от решенията на Берлинския конгрес (1878), които зачеркват Санстефанска България. Страната е разделена на васално княжество (със столица София) и автономна област Източна Румелия (със столица Пловдив). Македония, Южните Родопи и Одринско са върнати на Турция. През 1879 г. е гласувана Търновската конституция и за княз е избран Александър Батенберг. През първите години най-голямо внимание се отделя на държавното строителство.

Съединението и бурните събития след него

И от двете страни на Балкана зрее идеята за съединението на разпокъсаното отечество. Начело на движението в Източна Румелия застават бивши участници в националноосвободителната борба, като З. Стоянов[^], Ив. Андонов, бай Иван Арабаджията, Ив. Стоянович и др. На 6 септември 1885 г. е провъзгласено Съединението на Източна Румелия с Княжество България под скиптъра на княз Александър I. Следват бурни месеци и години от новата българска история: Сръбско-българската война (1885), детронирането на княз Александър I (1886), офицерските бунтове (1886—1887), избирането на Фердинанд Сакскобургготски за княз на България. Управлението на Ст. Стамболов (1887—1894) и политиката на следващите кабинети стабилизират институциите и водят до икономически растеж; в политическия живот се сблъскват различни гледища за ориентацията и бъдещето на България (русофили — русофоби) в атмосфера на партизанщина и стремеж към облагодетелстване.

КУЛТУРНО РАЗВИТИЕ

Преди Съединението културният живот се развива в двете столици, като особено богат е той в Пловдив, наречен „Нова Атина“ (Луи Леже). Тук творят Иван Вазов-], Константин Величков, П. Р. Славейков?, Захарий Стоянов-1, възрожденските книжовници Н. Геров, Й. Груев и др. Излизат два вестника („Марица“ и „Народний глас“), сп. „Наука“ (1881—1884) и сп. „Зора“ (1885); в Пловдив работят известните издатели Хр. Г. Данов и Др. Манчов. След Съединението София става административен и културен център на страната; тук идват и повечето литературни творци. През 1888 г. е основано Висшето училище (по-късно — Софийски университет). През 1896 г. е създадено Държавното рисувално училище. Сред първите следосвободенски художници са Иван Мърквичка, Антон Митов, Ярослав Вешин, Иван Ангелов, Петко Клисуров и др. Композиторите Емануил Манолов, Ангел Букорещлиев, Панайот Пипков, Добри Христов създават българска музикална класика. Първото оперно представление е поставено през 1892 г.

ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

С патоса на Възраждането

Освобождението обикновено се възприема и като граница между възрожденската и новата българска литература. Повечето литературни историци обаче разглеждат първото следосвободенско десетилетие като преходно, дори смятат, че то принадлежи повече на възрожденската епоха — както тематично, така и с основния патос на художест-

вените произведения. Най-добрите творби от този период, като *Записки по българските въстания* на З. Стоянов!, *Миналото (1884—1888)* на Стоян Заимов (1853—1932), *Немили-недраги*, *Епопея на забравените*, *Под игото* на Ив. Вазов! представляват блестящ завършек на възрожденския период от литературната история. Новият момент е противопоставянето между „материалното“ настояще и идеализма от Високото Възраждане, носталгията по героизма, по всеотдайността и саможертвата отпреди Освобождението; носталгия, породена от гоитбата на келепира, от появата на „дребните характери“.

Към края на 80-те години на XIX в. постепенно заглъхват темите и мотивите, свързани с националноосвободителните борби. Картината на обществения и политическия живот придобива по-ясни очертания; възторгът и опиянението от свободата отстъпват място на всекидневните грижи, идеалите — на грубите политически сметки и кариери-стични стремежи. На сцената излиза новият герой на епохата — заобогатеният парвеню, политиканът, самодоволен и жаден за „подвизи“. Образът на този герой навлиза в литературата чрез творчеството на И. Вазов! и най-вече на А. Константинов!.

Важно явление в литературата от 90-те години, за която са характерни социалнокритичните теми и мотиви, е откриването на българското село от белетристите Михалаки Георгиев (1854—1916), Тодор Г. Влайков (1865—1945) (*Дядовата Славчова унука, 1889, Леля Гена, 1890, Косач, 1890* и др.), Христо Максимов — Мирчо (1867—1902) (сборникът *Тъмен свят, 1895*), от поета Цанко Церковски (1869—1926) (*Няколко Цанкови стихотворения..., 1892, Печални часове, 1895, Полски песни, 1905*), и др. „Селската“ тема преминава през различни идей-но-художествени нива: битовизъм, етнографска описателност, народ-нически и социалистически тенденции. През десетилетието най-добър познавач и тълкувател на света на българския селянин е Антон Страшимиров!.

Завърнал се от емиграция, Ив. Вазов! започва да издава сп. „Денница“ (1890—1891), в което сътрудничи целият литературен елит: Константин Величков (1855—1907) (*Цариградски сонети, 1899*), Т. Г. Влайков, П. П. Славейков!, Ст. Михайловски!, М. Георгиев, д-р Кръстев, Ив. Шишманов и др. След спирането на „Денница“ литературните сили се прегрупират, появяват се нови списания: „Мисъл“ — 1892 г., „Български преглед“ — 1893, и „Българска сбирка“ — 1894 г. Водещо място в литературния живот през десетилетието и началото на XX в. заема сп. „Мисъл“, редактирано от д-р Кръстьо Кръстев (1866—1919), първия модерен български критик с цялостна литературна програма, целяща модернизация и европеизация на българската литература. В „Мисъл“ през различните години сътрудничат: Т. Г. Влайков, М. Георгиев, К. Величков, Ал. Константинов!, Г. Стаматов!, П. Ю. Тодоров!, П. П. Славейков!, Ст. Михайловски!, К. Христов!, П. К. Яворов!.

Поглед към съвременността Ново време — нови герои

Откриване на селото за литературата

Литературни издания и кръгове

АВТОРИ И ТВОРБИ

Захарий Стоянов (1850—1889)

Джендо Стоянов Джедев, роден в с. Медвен, Котленско, учи в родното си село, през 1866—1870 г. е овчар в Добруджа, от 1871 г. работи в Русе, самообразова се. Член е на русенския революционен комитет, апостол и участник в Старозагорското въстание (1875), апостол в IV революционен окръг, участва в събранието в Оборище и в Априлското въстание, заловен е и лежи в затвора. След Освобождението работи в Търново и Русе, в Източна Румелия оглавява БТЦРК, който организира Съединението. Съратник на Стамболов, редактор на в. „Свобода“, народен представител (1886), председател на Народното събрание (1888—1889). Умира в Париж при неизяснени обстоятелства. Днес *Записки по българските въстания (1884—1892)* се възприемат като национален епос, като историческа и духовна митология на етноса. Дълго време не им се признават достойнствата на литература. Едва в края на 20-те години на ХХ в. Ал. Балабанов открива за нов живот писателя, наричайки го „българският Тукидид“. Както *Под игото*, замислен като роман, придобива характер на свидетелство за епохата, така *Записките*, замислени като свидетелство на очевидец, благодарение на мощта на епическото изображение придобиват характер на роман епопея. 3. Стоянов е автор и на вдъхновени биографии на Хр. БотевГ (1888) и на В. Левски (1883); на документалната книга *Четите в България (1885)* и на един опит за роман *Чардафон Велики (1887)*. В пламенната си публицистика и в мемоарните си творби следва традицията на КаравеловГ и БотевГ; той е и първият издател на съчиненията им след Освобождението.

Иван Вазов (1850—1921)

Роден в Сопот в семейство на търговец, завършва местното училище, учи в Калофер (1865) при Ботьо Петков и в Пловдивската гимназия (1867—1868). Работи при баща си и пише стихове; изпратен при чичо си в Олтеница, за да специализира в търговията, продължава да пише и публикува стихове. Избягва в Браила, живее 2-3 месеца сред хъшовете в кръчмата на Н. Странджата. Завръща се в България и работи като учител и преводач. През 1875 г. се връща в Сопот и участва в местния революционен комитет. След избухването на Априлското въстание емигрира в Русия и Румъния. Издава стихосбирките *Пряпореци гусла (1876)*, *Тъгите на България (1877)* и *Избавление (1878)*. След Освобождението е чиновник и съдия в Берковица, от 1880 до 1886 г. е в столицата на Източна Румелия Пловдив, където е депутат, публицист и редактор (сп. „Наука“, сп. „Зора“). Пловдивският му период е плодотворен; тогава създава цикъла *Епопея на забравените*, повестите *Немили-недраги* и *Чичовци*, разказа *Иде ли?*, стихотворенията *Новото гробище над Сливница*, *Българският език*, *Не се гаси туй, що не гасне* и др., стихосбирките *Гусла (1881)* и *Поля и гори (1884)*. След русофилския преврат и последвалите го събития емигрира в Одеса, където през 1887—1888 г. написва романа *Под игото*. От 1889 г. живее в София, издава сп. „Денница“ (1890—1891), два тома разкази *Драски и шарки (1893—1895)*. Романът *Нова земя (1896)*, продължение на *Под игото*, е посрещнат отрицателно от критиката. През 1897—1898 г. е министър на просветата в правителството на

К. Стоилов. През следващите години издава два романа - *Казаларската царица (1903)* и *Светослав Тертер (1907)*, повестите *Иван Александър (1907)* и *Нора (1908)*, драмите *Борислав (1909)*, *Към пропаст (1910)*, *Ивайло (1913)* и др., комедиите *Вестникар ли? (1900)*, *Кандидати на славата (1901)*, *Двубой (1902)*, *Службогонци (1903)*, стихосбирките *Скитнишки песни (1899)*, *Под нашието небе (1900)*, сборниците с разкази *Видено и чуто (1901)*, *Пъстър сеят (1902)*, *Утро е Банки (1905)*. Посвещава на войните три стихосбирки: *Под гърма на победите (1914)*, *Песни за Македония (1916)*, *Нови екове. Дисонанси (1917)*. В края на живота си преживява нов лирически подем с *Люлека ми замириша (1919)*.

Иван Вазов създава класически произведения във всички литературни Поезия жанрове; с патриотичен възрожденски патос той поставя в центъра на своята художествена вселена отечеството, България, като свят олтар, пред който благоговее и се прекланя. Поезията на Вазов (над 2000 стихотворения) е летопис на историческия живот на нацията от *Боят настана...*, *Тих бял Дунав...*, *Питат ли ме де зората...* (*Пряпорец и гусла*) до покрусата в *Не ще загине (1920)*. С цикъла *Епопея на забравените* поетът изгражда национален пантеон; героите на Възраждането остават в паметта на поколенията такива, каквито ги е пресъздал Вазов. Патриотизмът му намира израз както в апологията на родния език (*Българският език*) и сливането с родната природа (*При Рилския манастир*, *Към природата*), така и в скръбните акорди на стихотворенията от *Сливница (1885)* и в спокойното съзнание за изпълнен дълг и единение с народа и родината (*Моите песни*). В поезията на Вазов присъстват социалната тема (*Елате ни вижте*), историческата ирония (*Линее нашия поколение*, *Двайсетий век*), острата сатира (*Практическият човек*, *Средството да нямаш врагове*). Автор е на осем поеми, от които най-популярна е *Грамада (1880)*, а самият той най-много цени *В царството на самодивите (1884)*. Прозата на Вазов се ражда от мемоарните и документални фрагменти - Проза ти — спомените *Неотдавна (1881)*, пътеписът *Един път от Стара планина (1882)*, повестта *Митрофан и Дормидолски (1882)*. В най-добрите си повести *Немили-недраги (1883)* и *Чичовци (1885)* представя два напълно противоположни свята — на героите хъшове, чиято житейска мизерия бледнее пред готовността да умрат за отечеството си, и на хората от малкия подбалкански градец, чиято смелост се изпарява при вида на един фес; те обаче са изобразени с такава пластичност и добродушно снизхождение, че намират място в галерията на „вечните“ български образи. От сливането на тези две линии — героичната патетика в изображението на освободителното движение и живописната картина на всекидневния живот, повлияни от европейската и руската романова традиция и съчетани с една философия на историята, се ражда големият синтез на романа епопея *Под игото (1889)*, най-известното в България и чужбина произведение на Вазов, преведено на десетки езици. Разказите на писателя, носещи следите на неизживян документализъм, на „видяното и чуто“, могат да се групират около два тематични центъра — утвърждаване на традиционните добродетели на българина (*Иде*

ли?, Дядо Йоцо гледа, Една българка), и критичен сблъсък с покварата на новата (градска) обществена действителност (*Епоха — кърмачка на велики хора, Тъмен герой, Травиата, Кандидат за хамама, Сладководен гост на държавната трапеза* и др.).

Драматургия

Базовите драми (исторически, комедии, драматизации) обогатяват репертоара на българския театър; някои от тях се играят и днес (*Хъшове, Под игото*, повечето комедии). Историческите драми продължават традицията от Възраждането; в началото на ХХ в. Вазов търси¹ отговор на въпроса за историческата съдба на България и българите, третира съвременни социални и национални проблеми. Иван Вазов още приживе е наричан „народен поет“ и „патриарх“ на българската литература; безспорно е уникалното му средишно място в българската национална литература и митология.

Стоян Михайловски (1856—1927)

Роден в Елена, потомък на стар възрожденски род; учи в Търново, завършва лицей „Галата сарай“ в Цариград (1872). Учител в Дойран (1872—1874), следва право във Франция (1875—1883, с прекъсване). Работи като адвокат и съдия, в Мин. на външните работи, в Мин. на правосъдието, преподавател по френски ез. в Русенската мъжка гимназия (1889), в Юридическия (1892—1894) и Историко-филологическия факултет (1897—1899) на Софийския университет, доцент по обща литературна история (1895—1899), действ. член на БАН от 1898 г. Председател на Върховния македоно-одрински комитет (1901—1903), народен представител (1886—1887, 1894—1896, 1903—1908). Осъден условно за статия срещу княз Фердинанд (1904). През 1905 г. се оттегля от активна обществена дейност.

Наричат го „неприспособимият“, „психологическа енигма“, „обществен феномен, който не се поддава на класификация“, „най-мрачния философ“ и т. н. Според Д. Подвързачов творчеството му е „симфония от гръмотевици“. Автор е на сатирично-публицистични и моралистични творби: епиграми, басни (*Орел и охлов, Секира и трънокоп, Бухал и светулка*), пародии, поеми, драми. Библейските и философските мотиви и сюжети в поемите *Бирта Лерго/инсИз* (1884) и *Поема на злото* (1889) стоят встрани от основния поток в литературата тогава (изображение на близкото героично минало), но са далечни предвестници на появилите се петнадесет години по-късно модерни търсения на творците от кръга „Мисъл“. През 90-те години Ст. Михайловски издава *Философически и сатирически сонети* (1895), многобройни басни и епиграми, поемата *Книга за българския народ* (1897) с посвещение: „На всички страдалци, на всички унижени, онеправдани и угнетени посвещавам тая сатирична сбирка, в която им показвам какви средства употребяват деспотите, за да увековечат властта си. С. М.“

Алеко Константинов (1863—1897)

Роден в Свищов, учи в родния си град и в Априловската гимназия в Габрово. Завършва средно образование в гр. Николаев и право в Одеса, Русия (1885). Съдия (1885—1886) и прокурор (1886) в Софийския окръжен съд, помощник-прокурор (1886—1888) и съдия (1890—1892) в Софийския апелативен съд, юрисконсулт (1896), адвокат на свободна практика. Посещава Всемирното изложение в Париж (1889), Зем-

ското индустриално изложение в Прага (1891) и Колумбовото изложение в Чикаго (1893). Основател на организираното туристическо движение (1895). Членна Демократическата партия на П. Каравелов, сътрудничи на в. „Знаме“. Става жертва на политическо убийство. А. Константинов създава зрелите си творби само за 5—6 години — фейлетоните, пътеписа *До Чикаго и назад* (1894), *Бай Ганьо* (1895). За фейлетоните му е характерно рядкото съчетание между бичуваща, унищожителна сатира и тънко чувство за хумор. Пътеписът *До Чикаго и назад* е своеобразен диалог на писателя с Новия свят, изпъстрен с много верни наблюдения, проникновени изводи и искрящ хумор. *Бай Ганьо* се състои от циклизирани разкази и е определен като „отворен“ роман, към който се добавят все нови и нови части. Житейските факти писателят е наблюдавал сам, научил ги е от приятели, най-вече в кръга „Весела България“, а според П. П. Славейков! — и от разкази на баща си. Героят на творбата е интерпретиран от критиката като национален, като социален, като цивилизационен и като общочовешки тип; всяка от тези интерпретации има основание. Според Ст. Елевтеров през 80-те и началото на 90-те години на XIX в. белетристите са рисували повече от натура, предпочитали са да вземат от живота готови типове и ситуации, вместо сами да ги създават. А. Константинов е развил тази изобразителна система до възможния предел. *Бай Ганьо* може да се възприеме като най-доброто постижение на „натурално реалистичния метод“ (Ст. Елевтеров), което изчерпва възможностите на школата.

Роден в Ст. Загора, учи в родния си град, в Самоков, Търново и София. През 1895 г. учи в Морското училище в Триест, запознава се с творчеството на класически и модерни италиански поети. През 1897—1898 г. живее в Неапол и Лайпциг. Учител в Шумен (1900); през 1901 г. е преместен в София и командирован в библиотеката на университета. Заедно с А. Страшимиров редактира сп. „Наш живот“. През войните е кореспондент и сътрудник на в. „Военни известия“. От 1922 до 1938 г. работи извън България (Лайпциг, Прага).

Кирил Христов е най-яркото дарование в поезията от последното десетилетие на XIX в. Когато излиза първата му стихосбирка *Песни и въздъшки* (1896), д-р Кръстев я приветства възторжено и пожелава на поета да обогати ума и сърцето си, да върви прав и със светло чело и да бъде характер. За втората стихосбирка *Трепети* (1897), въпреки общата висока оценка, е подчертана необходимостта от социална чувствителност, от повече значими мисли и пр.

К. Христов пръв открито и дръзко запява за своите любовни трепети и терзания, за правото на човека да се наслаждава на живота: *Жени и вино! Вино и жени!* Отхвърля предизвикателно тежбата на обществото, на роден край и родина: *Прости, мъртвило, роден край, прости!* Той е майстор на поетическия пейзаж, притежава тънък усет за промените в природата. К. Христов е автор и на поеми и балади (*русалка, Гюргя*), на драмите *Боян Магесникът* (1914), *Старият воин* (1914), *Охридска девойка* (1928) и др., на романите *Тъмни зори* (1920) и *Мечтатели* (1925), на епопеята *Чеда на Балкана* (1928), на мемоарната книга *Затрупана София* (1944).

Кирил Христов (1875—1944)

Роден във Варна, 13-годишен започва да скита из Добруджа, работи, слугува, учи в Разград и в Земеделското училище в Садово, което напуска. (1872—1937) През 1890—1894 г. е начален учител в села из Варненско и Бургаско. Увлича се от народническия социализъм. Слуша лекции по литература и география в Берн, Швейцария (1895); през 1898—1899 г. е учител във Видин, издава сп., Драг". Уволнен от Педагогическото училище в Казанлък (1900) без право да бъде учител. Участва в македонското освободително движение, редактира в. „Реформи“, сп. „Звезда“, сп. „Културно единство“. Един от основателите и редактор на сп. „Демократически преглед“. Народен представител (1902, 1911, 1929). От 1901 г. издава сп. „Наш живот“. Участва във войните като редник и като военен кореспондент. Редактира сп. „Наши дни“ (1921), „Българска общодостъпна библиотека“ (1922—1923). След Септемврийското въстание (1923) пише позова *Клаха народа така, както турчин не го е клал*; защитава жертвите на Цанковия терор, сътрудничи насп., Дламък" на ГеоМилев, редактира в. „Ведрина“ (1926). Сборникът с разкази на Страшимиров *Смях и сълзи (1897)*, романът *Есенни дни (1902)* и повестите *Змей (1900)* и *Кръстотът (1904)* пре създават социални и битови драми, любовни страсти и политически конпликти, с художествена убедителност навлизат в психологията на селянина, проследяват неговите радостни очаквания и горчиви разочарования. А. Страшимиров участва пълноценно в три епохи от литературната история. По време на войните (1912—1918) издава народоведските трудове *Войни и Освобождение (1916)* и *Книга за българите (1917)*. През 1922 г. излиза романът хроника *Вихър*, написан още през Балканската война. След Септемврийското въстание (1923) се ражда романът *Хоро (1926)*, изградил в духа на експресионистичната поетика един „преобърнат български космос“ (Р. Коларов), в който кървавото хоро символизира разпадането на вековни устои на рода и общността. Роден в Тираспол, Русия, в семейство на българин юрист. Учи в Южнославянския пансион в гр. Николаев заедно с А. Константинов?, във (1869—1942) Военното училище в София (1882—1888), служи като офицер (до 1890). Следва право в София (1893—1895) и Женева (1895—1900). Работи като юрист и съдия в София, Кюстендил, Трън и др. Не подписва смъртни присъди. Редактира сп. „Разсъмване“ (1891) и „Наш живот“ (заедно с А. СтрашимировТ и др.). Сътрудничи на сп. „Мисъл“, „Българска сбирка“, „Съвременник“ и др. Характерни жанрове за зрялото му творчество са разказът и кратката повест — *Разкази (1905, 1929, 1930)*, *Скици (1915)*, *Лаладини (1924)*, *Прашкини (1934)* и др. Общият за 90-те години на XIX в. критичен и изобличителен патос намира израз в теми и герои от градския живот — казармата (*ВестовойДимо, ПсШЛ*), съда (*Разказ на един доктор, Старият прокурор* и др.), журналистиката и др. Любовта, бракът, семейството са белязани с фалш, лицемерие и груба меркантилност (*Изненада, Милков и Славин, За едно кътче на душата, Нарзанови*), често възплетени в образи на поварени и хладнокръвно-порочни жени. След I св. война, наред с критиката на новите обществени нрави (*Вирянов, Малкият Содом* и др.), се засилва интересът му към вътрешния свят на твореца (*Паладини*). Прозата на Стаматов е пестелива на епически подробности, разказът понякога става фрагментарен, насочен към случката, стилът му е наричан „телеграфен“, близък до саркастичния афоризъм.

Антон
Страшимиров

Георги П.
Стаматов

ЛИТЕРАТУРАТА ОТ КРАЯ НА XIX в. ДО ВОЙНИТЕ

През 1903 г. в Македония и Одринско избухва Илинденско-Преображенското въстание, потушено с много кръвопролития. Липсата на ефикасна намеса на великите сили показва, че националното обединение трябва да се търси чрез военни средства. На 22. IX. 1908 г. е провъзгласена независимостта на България и тя става царство. През 1912 г. е сключен Балканският съюз между България, Сърбия и Гърция и започва Балканската война, в която българското оръжие удържа блестящи победи.

През 1904 г. столичната труппа „Сълза и смях“ се преименува в „Народен театър“; в трупата участват артистите Иван Попов, Адриана Будевска, Кръстьо Сарафов, Сава Огнянов и др. През 1907 г. е завършена сградата на театъра; при откриването ѝ студенти освиркват княз Фердинанд, поради това университетът е затворен за една година. През 1904—1911 г. е построен храмът паметник „Св. Александър Невски“. През 1912 г. е написана първата българска симфония. През 1908 г. е открит първият кинозалон, през 1915 г. е премиерата на първия български игрален филм.

Според Св. Игов българският модернизъм минава през три етапа: индивидуализмът на кръга „Мисъл“, символизмът, най-ярко изразен в кръга „Звено“, и авангардизмът на творците около сп. „Везни“ на Гео Милев, повлияни от европейския експресионизъм.

На границата между XIX и XX в. в българската литература настъпва прелом, при който колективните и национални ценности се заменят с индивидуалните хуманистични ценности на личността. Преломът е формулиран от своя теоретик д-р Кръстев като борба между стари и млади, при която творците от Базовия „опълченски“ кръг трябва да отстъпят водещото място на съмишлениците на Пенчо Славейков[^], носители на модерното европейско начало. В българския индивидуализъм неизживеният ренесансово-хуманистичен патос се съчетава с модерното противопоставяне на самотната личност на националния колектив.

Кръгът „Мисъл“ се заражда в последните години на XIX в., когато Пенчо Славейков се завръща от Германия, и окончателно се оформя в началото на XX в. П. П. Славейков, П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров и редакторът на сп. „Мисъл“ д-р К. Кръстев приемат като основна ценност за изкуството не социалната ангажираност, а духовната автономия на личността. Интересът на творците е насочен към нравствените проблеми на индивида, към психологическото и етическото. Особено внимание се отделя на фолклора като извор на теми и сюжети, като хранилище на „кардинални черти от характера на българина“ (П. П. Славейков).

Насочването към индивидуални и универсални човешки ценности, характерно за индивидуализма и символизма, оказва влияние и върху другите три основни тематични линии в българската литература — изграждането и обединението на националната общност (И. Вазов, А. СтрашимировТ, П. К. Яворов), разпадането на родовия свят (Т. Г. Влайков, А. Страшимиров, Елин Пелин-) и социалните конфлик-

ИСТОРИЧЕСКИ
СЪБИТИЯ

КУЛТУРНО
РАЗВИТИЕ

ЛИТЕРАТУРЕН
ПРОЦЕС

Трите етапа на
българския
модернизъм

Индивидуализъм

Кръгът
„Мисъл“

Нови художест
вени и естетич
ески цели.
Стремез към
европеизация

Зараждане на
психологиче
ския реализъм

Символизъм
Символизмът в
българската
литература

ти на новата епоха (ВазовТ, Яворов!, Елин Пелин!, пролетарските поети). В центъра на реалистичното изображение вече не е българското, а човешкото; засилва се интересът към душевния свят на героите, към техните чувства, страсти, стремежи и мечти.

В началото на ХХ в. в българската литература навлиза символизъмът, зародил се в Европа в края на ХІХ в. За направлението е характерен отказът от социална проблематика и ангажираност, изразява- 4 нето на нравствени послания, на душевни движения и състояния чрез своеобразен, символно натоварен език, екзотична образност и съвършен мелодичен стих. Кръгът „Мисъл“ е „родилният дом на българския символизъм“ (Г. Цанев); естетическите възгледи на Пенчо Славейков! органически предхождат новото течение. Като начало на символизма се приемат стихотворението на П. К. Яворов! *Песен на песента ми* (сп. „Мисъл“, 1906) и втората му стихосбирка *Безсъници* (1907). За него повече се говори като за „предсимволист“, учител на идващото поколение поети символисти. Според Иван Радославов и Петко Росен Теодор Траянов (1882—1945) със стихотворението си *Нов път* е истинският родоначалник на символизма. Неговата стихосбирка *Кеџма тоПиа* (1909) се определя като програма на направлението. Траянов е автор и на сбирките *Химни и балади* (1912) и *Български балади* (1921) с творби като *Тайните на Струма*, *Смърт в равнините* и др.

Издания и
представители
на българския
символизъм

През първите десетилетия на ХХ в., след спирането на сп. „Мисъл“ (1907), трибуна за критиците и поетите символисти стават списанията „Художник“ (1905—1909), „Съвременна мисъл“ (1910—1920), „Звено“ (1914), „Хиперион“ (1922—1931). В сп. „Из нов път“ (1907—1910) се представя главно френският символизъм; в сборника „Южни цветове“ (1907) Димо Кьорчев (1884—1928) публикува есето *Тъгите ни*, един от манифестите на символизма у нас, опит за негова обосновка в духа на философията на Ницше. Освен открояващите се имена на Н. Лилиев! и Д. Дебелянов! като български символисти обикновено се посочват: Т. Траянов, Емануил Попдимитров (1885—1943), автор на стихотворения с имена на жени: *Лаура*, *Ирен*, *Ема*, *Лисхен*, *Ефросина*, *Клара* и т. н., и на проникновени пантеистични творби; Людмил Стоянов (1888—1973), Христо Ясенев (1889—1925) — с единствената книга *Рицарски замък* (1921), чиито стихотворни цикли са изпълнени със светлина, ведрина и жизнерадост; Николай Райнов (1889—1954), създал декоративно-стилизирана проза с исторически, екзотични и библейски сюжети — *Богомилски легенди* (1912), *Видения из древна България* (1918), *Книга за царете* (1918) и др.

Значение на
символизма за
развитието на
поезията

Поетите символисти изразяват непознати дотогава движения и състояния на човешката душа, създават свят на чистота и нравствена извисеност, довеждат до съвършенство езика, строежа и мелодиката на българския стих.

Роден в Трявна, син на П. Р. Славейков, учи в различни градове, където работи баща му. От 1881 г. е в Пловдив, участва във фолклорните проучвания на баща си. През 1884 г. заболява тежко с поражения за цял живот — движи се с бастун, говори и пише трудно. През 1892—1898 г. следва в Лайпциг, където разширява кръгозора си и общува с цвѐта на немската естетическа и философска мисъл. Работи в Народната библиотека и Народния театър. Централна фигура е в кръга „Мисъл“. След конфликт с просветния министър напуска страната (1911). Умира в селището Брунате до езерото Комо (Италия). Пенчо Славейков става водач на българската литература към нови хоризонти, неин „жрец и воин“ (Д. Дебелянов). Първите си стихотворни опити издава в сбирката *Момини сълзи* (1888), която по-късно изгаря. По време на престоя си в Германия се запознава с немската литература, с естетиката на Й. Фолкелт, психологията на В. Вунд, Фехнер и др. Възприема идеята поезията да стане израз на душата на индивида, а не на „лихата връя на деня“; според него чрез индивидуалната съдба може да се разкрие и националната, да се обхване и пресъздаде националният живот в неговия исторически развой през вековете. Лириката на П. П. Славейков е философска и психологическа, с романтични и реалистични насоки, тя е модерна, защото обръща погледа към „вътрешния човек“, стремящ се към духовно извисяване и нов нравствен идеал. Богата е на мотиви и сюжети, част от които черпи от народното творчество. (*Ралица*, *Бойко*, *Катунари*, *Чумави*, *Змейново любе* и др.). Поетическото творчество на Пенчо Славейков е събрано в три стихосбирки — *Епически песни* (1896, 1898), *Сън за щастие* (1906) и *На Острова на блажените* (1910). Всяка от тях характеризира определена основна линия от развитието му: в първата преобладават творби с граждански и философски мотиви, както и стихотворения, внушени от фолклорни сюжети (*Орисия*, *Коледари*, *Неразделни*, *Ралица*, *Ми-келАнжело*, *Фрина*). *Сън за щастие* е цялостен лирически дневник, изпълнен с блян и съзерцание, с чувство за самотност, с любов и страдание. *На Острова на блажените* е израз на самочувствието и самосъзнанието на поета, че е духовен водач на своето време, че е призван да бъде негов съдник и месия, пророк на идното, творец, който може да олицетворява цяла една литература. В този сборник е и поетичната равностетка завещание на Славейков *Псалом на поета*.

Пейо Тотев Крачолов, роден в Чирпан, учи в Пловдив, работи в телеграфо-пощенските станции в Чирпан, Ст. Загора, Сливен, Стралджа, Анхиало, София. През 1902—1903 г. е с различни чети в Македония, след Илинденско-преображенското въстание е редактор на в. „Илинден“. От 1904 г. работи в Народната библиотека, командирован е в Нанси (1906—1907) и в Женева, Виена и Париж (1909). От 1908 до 1913 г. е драматург на Народния театър. През 1910 г. е командирован в Париж, там умира любимата му Мина Ю. Тодорова. През 1912 г. се венчава за Лора Каравелова. През ноември 1913 г. Лора се застрелва. Яворов прави опит да се самоубие, остава жив, но полусляп. Обвинен за смъртта на Лора, поетът преживява една година на душевни и

АВТОРИ И
ТВОРБИ

Пенчо
Славейков
(1866—1912)

В търсене на нов
нравствен идеал

Пейо Крачолов
Яворов (1878—
1914)

Към
подстъпите на
символизма

физически страдания; въпреки подкрепата на д-р Кръстев волята му за живот е сломена и той взема голяма доза отрова и се застрелва. На страниците на „Мисъл“ бедният и неизвестен пощенски чиновник от Анхиало Пејо Крачолов получава псевдонима Яворов и за кратко време достига върховете на българската поезия: богатство от теми и мотиви, поетическо майсторство, обновяване и преправяне на нови пътища. Гео Милев! вижда у него „една втора еманация на расовия гений“; „един комплект от енергия“, изпълнен със скърби, мъки, ужаси и страдания от петвековното робство; страданието в поезията на П. К. Яворов не е негово лично страдание, а „колективното всенародно страдание на миналото“.

В *Стихотворения (1901)* Яворов блясва като вдъхновен певец на селската неволя и борбата за свобода с творби като *На нивата, Градушка, Май 1900, Заточеници, Арменци...* Звънкият стих на *Калиопа*, овладяната фолклорна стилизация в поемата говорят за необикновена поетична дарба. *Ноц* показва другото лице на поета, подобно на неосветената страна на луната.

След разгрома на Илинденското въстание (1903) Яворов преживява идейно-естетическа криза и прелом. Той постепенно се отказва от своите младежки „социални възрения“, „патриотически мечти“ и не без вътрешна съпротива минава „моста на декадентството“. Програмно за новата символистична насока на поезията му става стихотворението *Песен на песента ми (1906)*. Вече не „труженикът“, а „звездни висоти“ и „пропастите дълбоки“ на духа тревожат поета. Болезнени самоанализи разпъват отчаяната душа, среднощни вихри гонят от нея хармонията и спокойствието. Скокът от социалната поезия и *Хайдушки песни* към субективните изживявания в *Песен на песента ми* е невероятен — от социалното съчувствие и патриотичните настроения към скептицизма, душевния кошмар и неверието; от светлината на слънцето към тъмнината и пометения блясък на луната — странен и далечен. Творбите от *Безсъници (1907)* и от цикъла *Прозрения в Подир сенките на облаците (1910)* въвеждат в българската литература темата за двойствеността на човешката душа, носеща едновременно светлина и мрак, добро и зло, живот и смърт (*Ледена стена, Не си виновна ти, Към върха, Сенки, Маска, Две души, Песента на човека* и др.) Като спасение от кошмарите на духа е любовната лирика на поета, въпреки че и тя е драматично раздвоена — *Ще бъдеш в бяло, Две хубави очи, Вълшебница, Стон, Пръстен с опал, Проклятие* и т. н. С пиесите *В политена Витоша (1911)* и *Когато гръмдари, как ехото заглъхва (1912)* Яворов става един от строителите на българския театър в началото на XX в. Метежен дух, трагично разпъван от съмнения и незаслужени обиди, той сам намира успокоение за изтерзаната си душа.

Петко Ю.
Тодоров
(1879—1916)

Роден в гр. Елена в заможно чорбаджийско семейство; роднина на Ст. Михайловски. Учи в гимназия в Гърново (1894—1895) и в Тулуза, Франция (1896—1897). През 1897 г. в Русе издава в. „Законност“ заедно с Ив. Велинов. Следва право в Берн, Швейцария, литература в Берлин и Лайпциг, завършва през 1904 г. През март 1912 г. заминава да се лекува от туберкулоза на о. Капри; умира в Швейцария.

П. Ю. Тодоров е приет в кръга „Мисъл“ много по-трудно от Яворов. В края на 90-те години на XIX в. той постепенно заменя народническо-социалистическите идеи с идеала за вътрешна свобода на личността. Сам заявява, че вече иска да работи „за чистото изкуство“, като съгради „един мир от красоти и емоции“.

В началото на XX в. П. Ю. Тодоров създава *идилията* като оригинален жанр, съчетаващ фолклорната традиция и модерните индивидуалистични възгледи. Героите на идилии като *Мечкар, Над черкова, Сенки, Несретник, Гусларева майка* са мечтатели несретници, чийто бунт срещу обществото има трагични последици. Стилът е романтичен, с ритмизиран език и стремеж към орнаментация и стилизация в духа на народното творчество.

Още с първата си пиеса *Зидари* (сп. „Мисъл“, 1902) П. Ю. Тодоров очертава една драматургична насока, при която традиционните (битови, фолклорни, исторически) теми получават модерна психологическа трактовка. В сюжета, вдъхнат от стария мит за вграждането, е вплетена модерната идея на индивидуализма, че „личността е по-важна от обществото“ (С. Киркегор). Вграждането (пожертването) на Рада от майсторите зидари разрушава щастието на годеника й Христо, внася смут в душите и на другите герои, поставя под съмнение замисленото „народно единение“.

П. Ю. Тодоров е автор и на драмите *Самодива* — определена от критиката като „песен за воля и младост“ с образи и мотиви от народната песен; *Първите (1907)* — възплаваща идеала за нравствено извисения писател и интелегент; *Страшил страшен хайдутин (1905), Невяста Боряна (1910)*. В драмата *Змейова сватба (1910)* Змейт и Цена, издигнали се високо над другите с нравствената си чистота, стават жертва на егоизма и безсърдечие на убогите духом.

Димитър Иванов Стоянов, роден в с. Байлово, Софийско. Учи в родното си село, в Панагюрище и София, през 1895 г. става учител. Отново учи в I соф. мъжка гимназия (1896—1897), но не успява да завърши V (дн. IX) клас. Като ученик пише стихове и разкази, за първи път публикува през 1895 г. През 1898—1899 г. живее в родното си село, написва първите си зрели разкази (*Ветрената мелница, Напаст божия, Гост, Изкушение, Пролетна измама*). От 1899 г. е в София и се отдава изцяло на литературен труд. Работи в „Търговски вестник“ и в „Дневник“, през 1902—1903 г. издава 4 бр. от сп. „Селска разговорка“ в народническо-просветителски дух с голям успех сред учителите. От 1903 г. работи в Университетската и Народната библиотека, командирован е във Франция (1906—1907), през I св. война е мобилизиран като военен писател към в. „Военни известия“ и сп. „Отечество“. През 1926—1944 г. е уредник на музея „Иван Вазов“. Участва в редактирането на хумористичния в. „Българин“ (1908—1909) и литературното списание „Слънчоглед“, редактор на в. „Разви-гор“ (1921—1924), на детски списания и вестници. Разказите на Елин Пелин (т. 1., 1904; т. 2., 1911) представляват панорама на селския живот — социална, психологическа, универсална. Пи-

Фолклорни
мотиви и
модерни идеи

Индивидуализъм
и
обществото

Елин Пелин
(1877—1949)

Утвърждаване на
реализма

сателят е повече скептик, отколкото романтик; реалист езичник с подчертана наклонност към иронията, към горчивия смях. Казва, че се смеел „над себе си и над всичко в света“ или още: „Аз съм по-малко весел и повече зъл“. Неговият реализъм е органичен, класически; разказвачът е обективен наблюдател, но съчувства на страданията на своите герои. Централно място в творчеството му заема темата за селския труд — като начин за оцеляване, като взел от социални противоречия и като върховен съзидателен акт, чрез който се усвоява и пре-*

подрежда светът. В разкази като *Ветрената мелница*, *Напаст божия*, *Мечтатели*, *Косачи*, *Край воденицата*, *Задушица*, *На она свят*, *Спасова могила*, *Пролетна измама*, *Хитрец*, *Престъпление*, *Андрешко*, *Кумови гости*, *Изкушение*, *Самодивските скали* се разгръща в цялата си сила разказваческият и изобразителен талант на Елин Пелин — метафоричност и лаконизъм на изказа, стремителност и лекота на изложението, усет към социалните конфликти, внушения на пейзажа. Цикълът разкази *Под манастирската лоза* (1936) е химн на земното, човешкото, на любовта и мъдростта, изразени ненаатрапчиво с класическа простота и естественост.

Както отбелязват негови изследователи и ценители (Ив. Мешков, И. Панова, Р. Коларов), Елин Пелин е изобразител на българския дух, а не просто на бита. При него всичко е в хармония, всичко е в неразделимо единство и взаимно преливане: език, пейзаж, стил, лиризм, съчувствие (но не сантиментално-народническо) към героите и др. Елин Пелин е всенародно, единодушно признат (наред с Ив. ВазовТ, Й. ЙовковЧ) за майстор на българския разказ.

Повестите *Гераците* (1911) и *Земля* (1922) със завладяваща сила на изобразителната стихия интерпретират социална, нравствена и общочовешка проблематика. *Гераците* е великолепна художествена картина на разпадането на българския родов космос. Дядо Йордан изразява тъжната промяна: „Любовта бяга от човешките сърца, хората не са вече братя“. Парите, злото, развратът прогонват обичта от общия дом. Старият Герак е съсипан от несъгласието и раздорите между синовете; от безразличието на Павел към труда и красотата на селския живот; от алчността на Божан. Той доживява дните си самотен и огорчен, измамен в най-добрите си мечти. Повестта *Земля* пресъздава тъжната история на Еньо, погубен от прекомерната алчност, от безумната жажда за собственост. Заменя любовта си към Цвета с много имот, той разрушава личността си и загива.

Николай Михайлов Попиванов, роден в Ст. Загора, рано остава си-рак. Учи в родния си град, завършва търговска гимназия в Свищов (1903). Работи в Старозагорската земеделска банка, през 1905—1906 г. следва три семестъра литература в Лозана, Швейцария. През 1907 г. е чиновник в Долна баня, среща се с Вл. Василев и Б. Пенев. Следва търговски науки в Париж (1909—1912). Работи като учител в Пловдив и Свищов, участва в списанието на Д. Подвързачов „Звено“ (1914). През I св. война е редник и кореспондент, боледува два месеца от тиф. През 1919 г. излиза първата му стихосбирка *Птици в*

Повестите на Елин Пелин

Николай
Лилиев
(1885—1960)

нощта; става сътрудник на сп. „Златорог“, от 1920 г. — съредактор. През 1921—1924 г. е във Виена и Мюнхен, където събира материали за стопанската история на България. През 1924—1928 г. и от 1934 г. до края на живота си е драматург в Народния театър; превежда много класически драми и има големи заслуги за развитието на българския театър. След поемата *Родина* (1925) престава да публикува нови стихове до 1934 г., когато излиза цикълът *При морето* — последните стихове, които поетът отпечатва приживе.

Наричан „ангелогласният“ (Св. Йгов), Н. Лилиев довежда до съвършенство българския стих в съчетанието между образност и мелодика: *Светло утро, ти прокуди...*, *Тихият пролетен дъжд...*, *Съмна в сънните градини...*, *Кръгозори надвесени...* и др. Поезията му е изповед на самота, тъга и примирение, на едно раздвоено между бляна и спомена съзнание, чуждо на грубата действителност и избягващо досега с нея. Серафичната морална чистота и ненакърнимост не са смущавани от земна любов; единствената любима се нарича Ничия Никога. Приживе Лилиев издава три книги: *Птици в нощта* (1919), *Лунни петна* (1922) и *Стихотворения* (1931). Осъзнава промените в нагласите на обществото в периода между войните, но остава верен на своя етичен и естетически идеал, като почти престава да пише поезия. („Във тоя век на хищно изтребление / о, Господи, нима съм аз за там?“) Той е и един от най-добрите български преводачи на творби от Гьоте, Хайне, Пушкин, Верхарн, Хофманстал, Рилке, Уитман, Х. Хесе, П. Валери и др.

Роден в Копривщица, учи в Пловдив и в София. Работи в Метрологичната станция, във в. „Ден“, „Балканска трибуна“, стенограф е в Народното събрание, Софийската община и др. Следва право, после литература, но не завършва. През 1910 г. заедно с Д. Подвързачов издава „Българска антология. Нашата поезия от Вазов насам“. През 1913—1914 г. служи в ШЗО, съредактор е (заедно с Д. Подвързачов) на сп. „Звено“. През 1916 г. заминава като доброволец на Южния фронт, където продължава да твори и създава едни от най-зрелите си стихотворения. Загива край Демирхисар.

Дебелянов е най-нежният и елегичен лирик в новата българска поезия, нейният най-съкровено изповеден творец. Съвременник и близък приятел на Н. ЛилиевТ, той се възхищава от Яворов? и Пенчо СлавейковТ. Познава много добре френските символисти, превежда ги. Изгражда свой поетически свят и създава творби, пропити с много настроение и светла тъга. Неговите любовни элегии (*Аз искам да те помня все така*, *Помниш ли, помниш ли*, *Ти смътно се мяркаш из морната памет*), както и изповедните произведения като *Да се завърнеш в бащината къща*, сонетът *Пловдив*, са шедьоври в българската поезия. В стихотворенията, писани на фронта, настъпва поврат към нов тип образност, към психологическа лирика, изпълнена с хуманизъм и трагични предчувствия за гибел. Последната му элегия *Сиротна песен* се оказва и негова предсмъртна песен.

Димчо
Дебелянов
(1887—1916)

ИСТОРИЧЕСКИ
СЪБИТИЯ

ИСТОРИЧЕСКИ СЪБИТИЯ

ЛИТЕРАТУРА ПО ВРЕМЕ НА ВОЙНИТЕ (1912—1918)

Трите войни за обединението на българския народ — Балканската (1912—1913), Междусъюзническата (1913), Първата световна (1915—1918) — не постигат целта си. Освободителният патос на Балканската война е прахосан в Междусъюзническата, завършила с катастрофа. Участието в Първата световна война на страната на Тройния съюз, въпреки 4 героизма на армията и хилядите жертви, води до втора национална катастрофа (Ньойският договор, 1919).

ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

Макар и по-ограничен, литературният живот не замира. Появяват се изданията „Звено“ (1914), „Борба“ (1913—1920), „Българин“ (1916—1924), „Отечество“ (1914—1918) и др. Основан е Съюзът на българските писатели (1913).

Голяма част от сътвореното в тила е с фалшив патос, шаблонно и нехуманно — „щабната поезия“ на К. Христов? (*На нож, 1913*), Хр. Ц. Дерижан, Ст. Чилингиров, стихотворството на Л. Бобевски и др. Иван Вазов посвещава на войните три стихосбирки: *Под гърма на победите (1914)*, *Песни за Македония (1916)*, *Нови екове. Дисонанси (1917)*. В тях намира израз патриотичният възторг от победите на българското оръжие.

На фронта Д. Дебелянов написва стихотворения с предметно-веществена образност и изповедна дълбочина (*Нощ към Солун, Старият бивак, Пришждат, връщат се*); между тях са хуманистичната елегия *Един убит* и заветното стихотворение *Сиротна песен*. А. Т. Страшимиров, доброволец в Балканската война, отразява впечатленията и преживяванията си в романа хроника *Вихър (1922)* с подзаглавие *С шотите към Цариград*. Народоведските му трудове *Войни и Освобождение (1916)* и *Книга за българите (1917)* са оригинално вглеждане „в психическата история на българина“ (Сп. Казанджиев), размисли за неговия характер.

Във войните загиват писателите Страшимир Кринчев, Д. Дебелянов, Вл. Мусаков, Алберт Гечев, Иля Иванов — Черен, Вл. Попатанасов — Пепо, артисти, художници, журналисти. Благодарение на усилията на д-р К. Кръстев редица творци са върнати от фронта.

Нови имена и творби в литературата през войните

По време на войните, в които участва като офицер, Йордан Йовков написва повестта *Земляци*, два тома с разкази, между които *Балкан, Белият ескадрон* и др. Владимир Мусаков (1887—1916) е автор на разкази, стихове в проза, приказки и импресии, на драмата *Цалила* и драматичната поема *Сатанаш*. Написва на фронта най-значителната си творба *Кървави петна (1921)* — писма и личен дневник, отличаващи се с антивоенен хуманизъм и експресивен стил. Художествено-документалната повест на Михаил Кремен (1884—1964) *Бресалница (1921)* съдържа свидетелства и спомени от войните. След време критикът Иван Мешекоев (1891—1970) включва записките си от окопите в книгата *Ляво поколение. От гимназията до окопите — 1907—1917 (1934)*. Преживяното през войните вдъхновява творби като повестта *Мъничък свят (1919)* и Г. Райчев, романите *Морава звезда кървава (1934)* на К. Петканов и *Холера (1935)* на Л. Стоянов.

ЛИТЕРАТУРАТА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

След войните и националната катастрофа българското общество изпада в дълбока политическа криза. Поради дискредитирането на традиционните партии на власт идва Земеделският съюз. Шири се разбирането, че многопартийната демокрация е негодна и изчерпана, и това проличава от преврата на 9 юни 1923 г. (Народен сговор), Септемврийското въстание (БКП), преврата на 19 май 1934 г. (кръгът „Звено“). Терорът, убийствата и репресиите стават част от политическото всекидневие (атентатът в църквата „Св. Неделя“, 1925 г., политическите убийства и терорът през 1924—1925 г.). Голяма част от обществото се радикализира и търси изход в политиката на „твърдата ръка“, в следването на тоталитарни модели (нацистка Германия, съветска Русия). След 1934 г. политическите партии са забранени, нараства ролята на монарха. През 1941 г. под заплахата от немска окупация България се присъединява към Тристранния пакт с надежда за ревизиране на Ньойския договор и национално обединение. След началото на войната между Германия и Съветския съюз комунистическата партия организира съпротивително движение. На 9 септември 1944 г. след безкръвен военен преврат властта е поета от Отечествения фронт.

Бурните политически събития сред края на Първата световна война (разпадането на Руската и Австро-унгарската империя, революцията в Петроград, въстанията в Берлин и Будапеща, войнишките бунтове у нас) променят идейно-философската и духовната нагласа на Стария континент. Войната е опровергала илюзиите, че светът е едно хармонично цяло. Крахът търпи и идеята за силната, горда и самотна личност, по нищешански и ибсеновски модел, която може да се противопостави на обществото и да намери в собствената си душа пристан на хармония и красота. В изкуството и литературата на Европа се раждат нови течения, наричани общо „модернизъм“ и „авангардизъм“. Това са експресионизмът, имажинизмът, сюрреализмът, акмеизмът, дадаизмът и т. н.

Поезията, уморена от виденията на символистите и техния стремеж към ирационалното, се устремява към предметното, реалното, осезаемото. В литературата, в изобразителното изкуство навлизат улицата, тълпите, масите. Те стават синоним на пробуждането и смелите действия на героите на новото време (бунтове, стачки, барикадни боеве). Това са хората, които създават материалните блага, борят се за своите социални и граждански права, страдат и загиват. Появяват се нов лирически герой и нов естетически идеал.

След войните се създават условия за развитието на пролетарско-революционната литература, която дотогава има пропагандно-декламационен характер. Появяват се нови издания (освен партийните органи „Ново време“ и „Работнически вестник“) — сп. „Младеж“, сп. „Червен смях“, литературната притурка на в. „Работнически вестник“ и др. На техните страници Ведбал става Смирненски-1, израства от безобиден и остроумен хуморист до поет с място в националната литература.

КУЛТУРНО РАЗВИТИЕ

Новият духовен климат в Европа

ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

Нов лирически герой

Пролетарско-революционна поезия

Експресионизъм

Експресионизмът се заражда в Германия след Първата световна война. За него е характерна визията за света като катастрофа, апокалипсис, общи места са тоталното отрицание, призивите за тотална промяна, контрастът и сблъсъкът на върховно напрегнати сили, типични образи са бунтът, стълкновението, викът. Експресионизмът е по-скоро мирогледно, отколкото стилово явление; за философска основа се сочат Ницше и Бергсон. В България най-ярък представител на направлението е Гео Милев!, към него се отнася и ранната поезия на Ламар и Николай Марангозов, прозата на Чавдар Мутафов, разказите на Димитър Хаджилиев (*Камъните говорят*, 1929), творби на Георги Райчев, Антон Страшимиров, Николай Райнов, Светослав Минков и др., на художниците Дечко Узунов, Васил Захариев, Жорж Папазов. Първ пропагандатор на авангардизма у нас е сп. „Везни“ (1919—1922) на Гео Милев!. В него той публикува теоретични и критически текстове, утвърждава новата експресионистична концепция: *Фрагментът, Против реализма* и др. Според Гео Милев! новото изкуство е „фрагментарно“, то е „субективно лирическо“, има „алогично-асоциативен, синтетичен“ и пр. характер.

Септемврийската литература — издания, представители

След Септемврийското въстание (1923) започват да излизат сп. „Нов път“ (1923—1925), в което се утвърждава четворката на Асен Разцветников, Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев и Г. Цанев; сп. „Пламяк“ (1924—1925) на Гео Милев!; сп. „Звънар“ (1924—1925), седмичното литературно издание „Наши дни“ (1924—1925) и др. На страниците на тези списания се появяват творби, наречени тогава от Г. Бакалов „септемврийска литература“. Писателите реагират на гражданския сблъсък с болка и покруса. Погледите им виждат най-вече кървата вакханалия; над родината витае ужасът на престъпленията.

Първите книги на творците от „Нов път“

През пролетта и лятото на 1924 г. една след друга излизат първите книги на „новопътци“ — *Жертвени клади*, стихотворения от А. Разцветни-ков; сборникът с разкази на А. Каралийчев *Ръж* и стихосбирката *Пролетен вятър* на Н. Фурнаджиев. Тези книги не са само пряк отзив на преминалата над страната опустошителна буря на гражданската война. Те са и противодействие на повехналата и станала безкръвна лирика на символистите. Н. Фурнаджиев определя творчеството на „новопътци“ и своята септемврийска лирика като отклик на „грандиозния ритъм на епохата“, на стремежа им към реалното, конкретното, земното. Значителни са постиженията и в областта на баладата (А. Разцветников), на лирическата импресия (А. Каралийчев). В литературната критика се включват Г. Бакалов, Г. Цанев, Ив. Мешков.

Литературният кръг „Стрелец“ (1927)

Като продължител на линията Пенчо Славейков — Гео Милев! през 20-те години се утвърждава Атанас Далчев!. Той е не само поет, но и критик и есеист, със склонност към метафизичност и философски обобщения. През 1923 г. участва в сборника „Мост“ (заедно с Д. Пантеле-ев и Г. Караиванов). Става един от създателите на литературния кръг „Стрелец“ (1927) наред с К. Гълъбов, Ч. Мутафов, Ив. Мирчев, Св. Минков и др. В поредица от статии като *Размишления върху бл-*

гарската лирика между войните, *Поезия и действителност* и др. се застъпва за преодоляване поетиката на символизма и утвърждаването на предметно-веществената образност.

В прозата между войните настъпва преход от лиризмът и фрагментарност през 20-те години към епическа стабилизация през 30-те и 40-те, постигната чрез циклизиране на кратки форми (Й. Йовков!) и с появата на историческите романи на Стоян Загорчинов!, на Фани Попова-Мутафова, на романите на Георги Караславов, Димитър Димов!, Константин Петканов. Друго явление в прозата е модерният психологизъм в творчеството на Г. Райчев, Й. Йовков!, К. Константинов, Ч. Мутафов.

През 20-те години на сцената на Народния театър с успех се играят драмите на Й. Йовков! *Албена* и *Боряна*. Истинско откритие за драматургията през тези години е *пиесата Майстор* (1927) на Рачо Стоянов (1883—1951). Ст. Л. Костов (1879—1939) издига на нова висота комедийния жанр в българската литература (*Златната мина*, 1926, *Вражалец*, 1933). В *Големанов* (1927) комедиографът изгражда нарицателен образ на политик — демагог и циник.

Христо Димитров Измирлиев, роден в Кукуш, учи в родния си град и в София. Напуска Военното училище след потушаването на войнишкото въстание (1918). Работи за кратко на много места, сътрудничи на хумористични и леви издания („Кво да е“, „Сатър“, „Червен смях“, „Народна армия“ и др.), участва в редактирането на хумористичното сп. „Смяхисълзи“ (1917), сп. „Българан“ (1918—1922), сп. „Маскарад“ (1922—1923). Умира от туберкулоза, ненавършил 25 години. В сп. „Червен смях“ (1919—1923) Смирненски помества някои от най-добрите си стихотворения: *Йохан*, *Въглекопач* и др. Създава и други силни творби, като *Юноша*, *През бурята*, *Пролетно писмо*, много хумористични стихотворения, сатири (*На гости у дявола*) известните цикли *Зимни вечери*, *Децата на града*, както и пророческата *Приказка за стълбата*. Тръгвайки от поетиката на символизма, Хр. Смирненски става „поет на огнените гриви“ (Г. Бакалов), на социалната чувствителност и топла обич към изтерзаните „деца на града“, като се включва органично в националната поезия с нови теми, образи и идеи, с нов лирически герой. Автор е на стихосбирката *Да бъде ден* (1922). Георги Милев Касабов, роден в Раднево, завършва Старозагорската гимназия (1911), следва романска филология в Софийския университет (1911—1912), слуша лекции по философия и театрално изкуство в Лайпциг (1912—1914). През 1913 г. в сп. „Листопад“ се появяват първите му публикации — *Литературно-художествени писма от Германия*. През 1916 г. е изпратен на фронта при Дойран, през 1917 г. е ранен и загубва дясното си око. Докато се лекува в Германия, се запознава с новите явления в немската литература и е свидетел на революционния кипнеж. В София издава сп. „Везни“ (1919—1922), трибуна на авангардизма в България. От 1924 г. започва да издава сп. „Пламяк“, спряно през 1925 г. заради поемата *Септември*. Арестуван е и е убит в дните на терора през 1925 г.

Подстъпи към епичното

Драматургията между войните

Автори и творби

Христо Смирненски (1898—1923)

Гео Милев (1895—1925)

Феноменът Гео Милев

Гео Милев е изключително талантлива и разностранно надарена творческа личност, отдадена на литературата и изкуството. Д. ДебеляновТ споделя с Н. ЛилиевТ, че Г. Милев „говори със свещена възторженост за поезията на Демеля, Якобсона...". През 1920 г. издава стихосбирката *Жестокия пръстен*, в която се открояват изповедни стихотворения като *Главата ми — кървав фенер...* и *Дневник*. Смел опит за модерно пресъздаване на мотиви от народното творчество е стихосбирката *Иконите спят* (1922), включваща „пет вариации на народни песни". В тях има преливане от една вариация в друга, степенуване и символни внушения на подсъзнателни и интуитивни състояния и преживявания. В сп. „Пламяк" (1924—1925) публикува поредица от публицистични и литературоведски статии (*И свет во тме светит-ся, Полицейска критика*). Издига лозунга, че „Българската поезия има нужда от оварваряване. От сурови сокове, в които има първобитен живот — за да й дават живот".

Творчески връх и граждански подвиг

Поемата *Септември* (сп. „Пламяк", 1924) е най-голямото поетическо дело на Гео Милев, едно от най-значителните явления в българската поезия. Нейният експресивен стил, динамиката на изказа, трагизъм на изобразените събития, митологическите и културни асоциации изграждат неповторимо и ярко въздействащо единство. За творческата си и гражданска смелост поетът заплаща с живота си. Гео Милев има оригинални виждания за зараждането и развитието на българската поезия. През 1924 г. издава *Антология на българската поезия*, с предговор — *Кратка история на българската поезия*. В него той изказва някои спорни, но смели оценки, дава и определени формули за Хр. БотевТ, П. К. ЯворовТ, Пенчо Славейков? и др.

Атанас Далчев (1904—1978)

Роден в Солун, завършва гимназия в София (1922) и философия и педагогика в Софийския университет (1927). Членува в литературния кръг „Стрелец" (1926—1927). Слуша лекции по история на изкуството в Италия (1927), в Парижкия университет (1928—1929), завършва курс за преподаватели по френски към Сорбоната (1936). Работи като учител и училищен инспектор (1930—1936, 1938—1941), директор на Първа прогимназия в София, началник-отдел в Министерството на информацията и на изкуствата (1944—1947), редактор и зам.-главен редактор в сп. „Пламяк" (1952—1965).

Ат. Далчев е автор на стихосбирките *Прозорец* (1926), *Стихотворения* (1928), *Париж* (1930) и *Ангелът на Шартър* (1943). През 1923 г. участва в сборника „Мост" с десет стихотворения, между които *Старите моми*, *Болница*, *Хижи*, *Дъжд* и др. Далчев е поет на философски и интелектуални внушения, на метафизическа съзерцателност. Характерно за лириката му е прозаизирането на стиха, въвеждането на делничното, обикновеното, заедно с чудесното, необикновеното. Постепенно преодолява някои диаволични влияния и мистични елементи и утвърждава необходимостта от присъствие на човешкото и социалното. Долавя се и копнеж по неизживени чувства (*Молитва*, *Книгите*, *Нищият духом*). Поезията му е богата на философска проблематика (*Метафизически сонет*, *Камък*). Ат. Далчев е признат майстор на есето и фрагмента, изявява се като критик и мислител с оригинални и

понякога парадоксални оценки за българската литература и нейни представители.

Елисавета Любомирова Белчева, родена в София, където завършва основно образование и гимназия. Учителка в с. Афгане (1910—1911), следва славянска филология в Софийския университет (1911—1915). През 1915 г. за първи път са отпечатани нейни стихотворения. През 1915—1919 г. е гимназиална учителка във Враца и Кюстендил. От 1921 г. участва в литературния живот; сътрудничи на „Вестник на жената", в „Лик", сп. „Съвременник", сп. „Златорог" и др. През 1927 г. излиза първата ѝ стихосбирка *Вечната и святата*. Изявява се като детска писателка и преводачка. Сътрудничи на в. „Литературен фронт", на списанията „Изкуство", „Септември", „Пламяк" и др. В края на 20-те години, след близо десетилетия на съмнения и самоу-съвършенстване, блясва звездата на Елисавета Багряна. Още с първата си стихосбирка *Вечната и святата* (1927) младата поетеса разкрива зрелостта и свежестта на своя талант. В лириката ѝ шестват волността, младостта, виталността, първичните пориви. В стихотворения като *Амазонка*, *Стихи*, *Потомка* бие пулсът на живота. Лирическата героиня на Багряна е здраво свързана и с националната душевност (*Гергьовден*, *Моята песен*), с народни поверия и предания (*Кужувица*, *Святата*). Разкрити и поетически пресъздадени са както любовните ѝ мъки и терзания (*Вик*, *Зов*), така и пълнотата на радостните и щастливи мигове. През 30-те години Ел. Багряна издава сборките *Звезда на моряка* (1932) и *Сърце човешко* (1936), в които пулсира тревогата на предвоенните години, предусещането на опасността за хуманистичните ценности на епохата (*Сеизмограф на сърцето*, *Херкулес на XX век*). През 60-те и 70-те години на XX в. Багряна изживява като че ли „втора творческа младост". Стихосбирки като *От бряг до бряг* (1963), *Контрапункти* (1972) потвърждават още веднъж нейния ведър поглед върху живота и действителността, обогатен с мъдро вглеждане в протичащото време. С поезията си от 20-те и 30-те години на XX в. Багряна утвърждава психологично-реалистичната линия в литературата, в чийто център застава човешката личност.

Роден в Жеравна, учи в местното училище, завършва гимназия в София (1900). Учител в добруджански села (1900—1902, 1904—1912). В различни периодични издания публикува стихове и първата си белетристична творба *Овчарова жалба* (1910). Участва в Балканската и Междусъюзническата война като командир на рота, ранен е край Дойран. През 1915 г. е мобилизиран отново, служи в редакцията на в. „Военни известия". През 1920—1927 г. работи в легацията в Букурещ, след това е преводач в Министерството на външните работи. Йордан Йовков участва в Балканската война като офицер, опознава в големите изпитания душата на българския селянин и се връща в цивилния живот като писател. Повестта *Земляци*, разказите *Балкан*, *Белият ескадрон* и др. възвестяват появата на белетрист, ценен и от Иван ВазовТ, и от Боян Пенев. Й. Йовков издига българското художествено слово до равнището на най-доброто от европейската литература.

Елисавета Багряна (1893—1991)

Амазонката на българската поезия

Йордан Йовков (1880—1937)

Красота, хармония и човешки съдби в прозата на Йордан Йовков

**Стоян
Загорчинов
(1889—1969)**

Това признават двама Нобелови лауреати: Томас Ман и Иво Андрич—по различни поводи и независимо един от друг. В продължение на двадесет години той написва и издава приживе над петнадесет книги: сборници с разкази, романи, повести и драми. Сред тях са шедьоври като *Песента на козелетата* (1925), *Старопланински легенди* (1927), *Вечери в Антимовския хан* (1929), *Ако можеха да говорят* (1936). В тях Й. Йовков е поет на миналото, който мечтае за погубената красота и хармония. Той е дълбоко, органично свързан с това минало, опиянява се от него и има слух за „героичната симфония на вековете" (Ив. Мешков). Особено силно се проявява този „слух" в *Старопланински легенди* — в тях се преплитат любов и смърт, грях и разкаяние, грях и възмездие, магията на любовта, езически поверия и народни заклинания. Йовков е и художник и поет на труда, на селото, който търси и пресъздава нравствения стоицизъм, красотата на природата и на човешката душа. В разказите му се чувства болка по нещо отминало и заедно с това търсене на смисъла на живота. Любими и популярни са неговите герои Сали Яшар и Серафим, чичо Милуш и Люцкан, Шибил и Индже, Сарандовица и Албена... Художественият свят на Й. Йовков е хармоничен, изпълнен с висока нравственост, с установени и проверени от времето представи за добро и зло, грях и покаяние. С прозата на Йовков психологическият реализъм достига своите класически върхове.

Роден в Пловдив, завършва гимназия в София, следва история в Софийския университет (1908—1910), история на философията и филология в Женева и Нюшател, Швейцария (1910—1912), завършва история и френска филология в Софийския университет (1915). Участва във войните (1912—1918). Банков чиновник във Варна (1918—1919), преподавател по история в ММУ във Варна (1920--1925) и по френски език във Военното училище в София (1925—1949). Сътрудничи на списанията „Съвременна мисъл", „Българска мисъл", „Хиперион", „Съдба", „Изкуство и критика", „Изкуство". Стоян Загорчинов е писател с богата историческа и философска култура. Повестта му *Легенда за Света София* (1926) се отличава с дълбоко проникване в духа на средновековната епоха. В нея се осъществява среща на две цивилизации — византийско-християнската (принцеса София) и славянско-езическата (Хилвуд). Повестта разкрива по-скоро душевни тайни, мистиката на любовта, а не социални и етнографски картини. Голямото предизвикателство на Стоян Загорчинов е *Ден последен—ден господен* (1931—1934) — исторически роман с широки епични измерения и повествуване, стилизирано във фолклорно-приказен дух. Романът е социален разрез на феодалното общество, какъвто дотогава в българската литература не е правен, художествен успех в изображението на народния живот. Един от главните герои, Момчил, израства като народен закрилник и водач, става защитник на изтерзаното отечество. Романите на Загорчинов *Празник в Бояна* (1950) и *Ивайло* (1962) са част от голямата епическа вълна в литературата на 50-те и 60-те години.

Роден в Банско в семейството на македонски революционер, приятел на П. К. Яворов. Завършва прогимназия в Банско (1924), два класа в гимназията в Разлог (1926) и Морското машинно училище във Варна (1932). Като ученик публикува стихове в младежкия и ученическият печат. От 1932 до 1940 г. работи на различни места като машинен техник и огняр. Публикува във в. „Кормило", „Нова камбана", „Светло-струй", „София", сп. „Занаятчийска беседа" и др., редактира в. „Литературен критик" (1941). Единствената му излязла приживе стихосбирка е *Моторни песни* (1940). От 1941 г. е в Централната военна комисия на БРП (к). Арестуван е, осъден е на смърт и е разстрелян в гарнизонното стрелбище в София. Литературноисторическата наука трудно намира истинското място на Никола Вапцаров в българската поезия. От сдържаните приживе оценки за единствената му стихосбирка по-късно се стига до венцехваления, до превръщането му в официален мит. Така се губи представата за значимостта на неговата лирика, за новаторството ѝ, за сърдечната ѝ „отвореност" към читателя. През последните години литературната критика се вглежда отново в поезията на Н. Вапцаров и оценява истинските ѝ достойнства. Заразен във Военно-морското училище с любовта към машините, Вапцаров пръв в българската поезия ги свързва с романтиката, която наред с вярата е основно поетическо понятие в творчеството му. Вярата, мечтите, моторите, морето, революционизиращата песен, сблъсъкът и борбата с живота са главни теми в лириката на Вапцаров. Творби като *Вяра, Песен за човека, Романтика, Писмо, Не бойте се, деца* и др., цикълът *Песни за една страна* очертават профила на един модерен поет с градска чувствителност и космополитен поглед, стремящ се към нов хуманизъм. Интересува го трайно и съдбата на твореца, отношението между художествена творба и действителност (*Горки, Ботев, Кино, Рибарски живот*); не приема „клишираната" вяра в бъдещето, предпочита суровата реалност, социалния патос, топлото чувство към живота. В поезията му е осъществен поетичен синтез между лирично и делнично в постоянен диалог с читателя; намира израз и стремежът на поета към нов естетически идеал. Нов е и лирическият герой в поезията му — сърдечен, откровен, романтичен, с вяра в доброто, окрилен и жертвоготовен.

**Никола
Вапцаров
(1907—1942)**

**Истинското
„откриване" на
Вапцаров**

**Романтиката на
морето и
машините**

ЛИТЕРАТУРАТА НА 40-ТЕ И 50-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В.

ИСТОРИЧЕСКИ СЪБИТИЯ

След Втората световна война България попада в зоната, доминирана от Съветския съюз. След преходен период (1944—1948), през който е отстранен старият политически елит, променена е формата на управление и е извършена национализация, в страната се установява тоталитарна система от съветски тип, позната и в други източноевропейски страни като „народна демокрация“. По съветски модел се изгражда тежка промишленост и се извършва насилствена колективизация в селското стопанство. Управлението е силно централизирано; във всички области и на всички равнища ръководството се осъществява от комунистическата партия, чиято водеща роля по-късно се постановява и в конституцията.

КУЛТУРНО РАЗВИТИЕ

Културата и литературата са задължени да изпълняват партийни и идейни поръчки. Възприема се създадената по-рано в Съветския съюз теория за „социалистическия реализъм“ като висш художествен метод, при който реалистичният тип изображение се съчетава с комунистическа идейност и партийност. Чрез творческите съюзи (на писатели, художници, композитори и т. н.) управляващата партия се опитва да ръководи културния живот и творческите процеси. След национализацията и закриването на старите издателства се създават нови; независимо от техния статут (държавни, партийни, съюзни) издателската им политика е подложена на строг партийен контрол.

ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

Поети на 40-те години

В края на 30-те и началото на 40-те години в българската литература навлиза ново поколение поети — Богомил Райнов!, Валери Петров!, Александър Геров!, Александър Вутимски!, Веселин Ханчев!, Иван Пейчев!. Повечето от тях учат в столичните гимназии (Б. Райнов!, Ал. Геров!, Ал. Вутимски!), сътрудничат на сп. „Ученически подем“ и участват в литературния кръжок „Христо Смирненски“. Някои посещават и кафене „Средец“, известно като „якобински клуб“ на лявата интелигенция в София. Истинското им литературно кръщение обаче става в списанието на известния литературен критик Георги Цанев (1895—1986), „Изкуствокритика“ (1938—1943). Редакторът умее да открива и насърчава млади таланти: Ем. Станев!, Ил. Волен, П. Вежинов, Б. Райнов, В. Петров, Ал. Геров. Поколението на поетите от 40-те години се изгражда като типично градско по тематика, чувствителност, възприемане на света, житейска философия. Лишено от патриархална сантименталност, подложено на жестоки изпитания — житейски, морални, идейни и пр., — то съумява (в повечето случаи) да намери брод към нови жизнуетвърждаващи хоризонти. Истинските си творчески сили и потенциал това поколение разгръща през 60-те и 70-те години, когато условията позволяват попълна изява на поетическо вдъхновение и въображение. През 40-те години поетите обогатяват тенденциите, заложили в лириката на Ат. Далчев!, разширяват философските и метафизическите търсения, правят по-релефни социалните нюанси.

Въпреки революционните сътресения в обществото, в литературата продължават да се развиват процеси, започнали още в годините преди войната. Особено характерна е тенденцията към по-крупни жанрови форми в прозата, очертала се през 30-те години в творчеството на Й. Йовков!, Константин Петканов, Фани Попова-Мутафова, Стоян Загорчинов!. С романите си *Татул* (1938) и *Снаха* (1942) Георги Караславов (1904—1980) навлиза в психологическата драма на героите, обзети от патологична алчност за земя. Б. Ничев вижда в тези творби своеобразен синтез между „елинпелиновското изобразително начало и Йовковия психологизъм“. В началото на 50-те години процесът на движение към големи повестувателни форми кулминира в т. нар. „романов бум“. Сред десетките романи като върхови постижения на българската художествена проза през ХХ в. се открояват творбите на Димитър Димов!, Димитър Талев! и Емилиян Станев!.

Александър Коцев Вутов, роден в Своге, на 10 години загубва майка си, баща си и двама братя, починали от туберкулоза, отгледан е от сестра си и брат си в София. Завършва Първа софийска мъжка гимназия (1937). От 1938 г. следва класическа филология в Софийския университет, но след една година прекъсва, защото заболява от туберкулоза. Лекува се безрезултатно в различни санаториуми; умира на 24 г., без да издаде книга.

Поезията на Вутимски е „градска“ като образност и настроение; с предпочитание към мрачните тонове и фигури от социалното дъно — *Мълчаливецът*, *Самотникът*, *Пианицата*, *Извращеният*, *Любият* (цикълът *Ое рго/иша* Чз). Мотивът за обречеността и стремежът към саморазрушение се редуват с поетични бягства сред природата или в условния свят на една старинна България. Запомнящи се образи заглавия са *Европа хищница* (своеобразно разчистване на сметките с епохата), *Синьото момче* („Малкият принц на българската поезия“ — Св. Игов) и др.

Роден в Пловдив, син на писателя, изкуствоведа и художника Николай Райнов; завършва гимназия в София (1938) и философия в Софийския университет (1943). Работи във в. „Работническо дело“, Радио София и др. Хоноруван и редовен доцент (1947, 1951), професор по естетика (1954—1986) във ВИИИ. Културен аташе в Париж (1953—1960). Зам.-гл. редактор (1960—1963) и гл. редактор (1966—1970) на в. „Литературен фронт“, чл.-кор. на БАН (1974).

В дебютните си *Стихове* (1941), и в *поемата Любювен календар* (1942) Б. Райнов манифестира нова чувствителност, свързана с темите и образите на града — вятърът, улиците, дърветата, опушените сгради, суката. Лирическият герой се разграничава от селската пасторалност и защитава строгата красота на градския пейзаж (*Автобиография*). С *Любювен календар* авторът налага една огрубена, нелишена от самоирония мъжка изповедност, присъща на поколението, възмъжало по време на войната. Поезията на Б. Райнов от началото на 40-те години съчетава естетическия бунт с дирене на нови жизнени и духовни ценности. Чрез нея — след Ат. Далчев — в лириката нахлуват още по-

**Романовият бум
през 50-те
години**

**АВТОРИ И
ТВОРБИ**

**Александър
Вутимски
(1919—1943)**

**Богомил Райнов
(1919)**

**Романовият бум
през 50-те
години Иван
Пейчев
(1916—1976)**

Александър Геров
(1919—1997)

свежи и преднамерено огрубени образи, повишена експресия на чувството, напрегнатост на лирическия герой, жажда за движение и път.

Роден в София, завършва право в Софийския университет (1942). В началото на 1944 г. е арестуван за конспиративна дейност, излиза от затвора на 9. IX. 1944 г. Редактор в Радио София (1944—1952), в сп. „Киноизкуство“ (1953—1955), в редакция „Фокус“ към Българска кинематография и в издателство „Български писател“. В ранната лирика на Геров (*Ние, хората, 1942*) доминират тревогата и болката, протестът срещу жестокото време, в което живее. Поетът разкрива трайните си предпочитания към вечните човешки въпроси: за смъртта и преминаването „оттатък“; за любовта, раздялата и самотата; за мечтата, копнежа и тъгата; за дилемата преходност — вечност и т. н. Антологични, христоматийни са стихотворения като *Копнеж, Чувство, Глас, Улица „Шипка“, Обич* и пр. След края на войната и през 50-те години поетът остава непризнат от догматичната критика. По-късно той се връща към любимите си теми и мотиви, създавайки образци на философски вгълбената лирика — *Най-хубавото (1958), Приятели (1965), Златни пантофки (1966), Свободен стих (1967)* и др.

Валери Петров
(1920)

Роден в София, завършва италианско училище (1939) и медицина в Софийския университет (1944). Един от основателите на в. „Стършел“, редактор, зам.-гл. редактор, член на редколегията (1945—1962). Аташе по печата в Рим (1947—1950), редактор в Студията за игрални филми (1955—1968, 1977—1980) и в издателство „Български писател“ (1961—1962). Народен представител в VII ВНС. Още като ученик В. Петров публикува стихове в сп. „Ученически подем“; талантът му блясва в сп. „Изкуство и критика“, където през 1943 г. са отпечатани цикли стихотворения и поемите *Палечко, ^uVene5 c Ium zитиз, На път*. Поет на приказното, на загадъчното и ведрото, В. Петров постига изключителна виртуозност на стиха. Покоряват немуморимата находчивост и артистичността на поета, вариативността на неговия поетически слог, топлото чувство към обикновения човек, носталгията по изгубената простота. Когато излиза първата му цялостна поетическа книга *Стихотворения (1949)*, в която основно място заемат поемите от 1943 г., догматичната критика го посича жестоко с обвинения от рода на: „самоцелни лутания“, „декадентски настроения“, „формалистични увлечения“ и пр. В поемата *В меката .есен (1961)* отново присъства познатият от младежките творби поет — чувствителен към най-незабележимите движения на човешката душа, наблюдателен, самокритичен, изповеден, пластичен и пастелен в пестрите картини на есента. По-късно В. Петров има върхови изяви в детската литература — *Пет приказки (1977—1986)*, като драматург — *Когато розите танцуват (1961), Сняг (1968)*, като филмов сценарист — *На малкия остров (1958), Слънцето и сянката (1962), Рицар без броня (1966)*. Своеобразен културен подвиг е преводът му на творчеството на Уилям Шекспир.

Роден в Шумен, изключен от гимназията като член на стачен комитет, през 1939 г. идва в София и общува с левите литературни среди. Взема участие в преврата на 9 септември; през 1949 г. е на строежите в Димитровград. Живее и работи в Шумен и Калофер (1950—1964), от 1964 г. е в София; драматург е на Сатиричния театър (1968). И. Пейчев е оригинален и самобитен поет, при когото нравственият патос и гражданската позиция напрегнато се съчетават с лирична нагласа и романтичен порив (*Стихотворения, 1948, Началото на деня, 1955*). Любовта, морето, свободата са преобладаващи теми в поезията му; по-късно в зрелия му период връх вземат интелектуално-фило-софската резигнация и трагичната изповедност (*Далечно плаване, 1962, Лаконично небе, 1964* и др.) Пиесите на И. Пейчев (*Всяка есенна вечер, 1955, Денят след най-кратката нощ, 1959* и др.), в които наситеният психологизъм измества външната събитийност, се приемат за начало на „лирическата вълна“ в българската драма от 60-те години.

Роден в Ст. Загора, завършва гимназия в родния си град и право в Софийския университет (1941). Участва във Втората св. война; работил във в. „Литературен глас“ (1938—1943), в Радио София (1945), драматург в Народната опера (1949—1951), в Сатиричния театър, редактор (от 1958) в сп. „Пламяк“ и в Българска кинематография; културен съветник в посолствата във Варшава (1962—1964) и в Париж (1964—1966). Веселин Ханчев тръгва с поетите от 40-те години, още през 1937 г. издава стихосбирката *Испания на кръст*, но истинският му дебют в поезията идва със *Стихове в паласките (1954)*. Със стихосбирките *Лирика* и *Роза на ветровете (1960)* той се утвърждава като поет на философската вгълбеност и лирическия размисъл. Лириката му е изпълнена със светло жизнелюбие, морален стоицизъм, превъзможване на страданията и осъзнаване на близкия край. Особено силни са тези поетически внушения в известния цикъл *Жив съм*.

Роден в Ловеч, учи в Дупница и в София, където завършва гимназия (1928) и ветеринарна медицина (1934). Работи като ветеринарен лекар и микробиолог, от 1939 г. е асистент по анатомия във Ветеринарномедицинския факултет на Софийския университет. Специализира в Мадрид (1943—1944). Доцент в Агрономическия факултет в Пловдив (1946), в Селскостопанската академия (1949), професор по анатомия, ембриология и хистология на гръбначните животни във ВССИ (1953); председател на СБП (1964). Д. Димов дебютира в навечерието на войната с романа *Поручик Бенц (1938)*, в който личи интерес към психологията на модерния човек, разкрита на фона на драматични исторически събития, и предпочитание към образа на демоничната, „фаталната“ жена — черти, които по-късно стават общи моменти в романите на писателя. Романът *Осъдени души (1945)* свидетелства за оформения повествователен маниер на автора: психологически анализ, вкус към трагичните страсти, колоритна изобразителна пластика и експресивна философско-есен-стична фраза.

Веселин Ханчев
(1919—1966)

Димитър Димов
(1909—1966)

Димитър Талев
(1898—1966)

С излизането на *Тютюн* (1951) започват бурни обсъждания и „строги оценки“, в резултат от които авторът преработва романа, включвайки допълнителни глави и герои работници като антиподи на Борис Моревиц и Ирина. Въпреки някои неособено органични намеси в началния вариант *Тютюн* е голямо постижение на българския роман. Д. Димов се доказва като майстор на проникновената психологическа проза; освен върху характерните за автора герои, които пропиляват заложените в тях способности и изгарят в пламъците на личните си амбиции* повестуването се фокусира върху трагичния разрыв между човека и историята, между индивидуално и социално, върху трагизма на националното българско битие.

Роден в Прилеп в семейство на майстор железар и ковач. Учи в Прилеп, Солун, Скопие, Ст. Загора, завършва гимназия в Битоля (1920). Следва по един семестър медицина и философия в Загреб и Виена, завършва славянска филология в София (1925). Работи в редакцията на в. „Македония“ (1927—1934), орган на дясното крило в македонското движение (Ив. Михайлов), и във в. „Зора“ (1935—1944). През октомври 1944 г. е арестуван без официално обвинение, лежи в затвора, изпратен е в лагер в Бобов дол (1945) и в рудник „Куциан“ (1947—1948). До 1952 г. е изселен в Луковит, където доработва романа *Железният светилник*, създава *Преспанските камбани* и *Илинден*. От 1953 г. отново участва в литературния живот; нар. представител в ВНС.

Възпитаван в здрава българска традиция, Д. Талев още като юноша се обрича да служи на поробения роден край, на който посвещава много от ранните си творби. С четирилогията *Железният светилник* (1952), *Преспанските камбани* (1954), *Илинден* (1953) и *Гласовете ви чувам* (1966) той осъществява мечтата си „да напише нещо големо за Македония“ и се вписва органично във вазовската повестувателна традиция, като я обогатява с постиженията на разказвачи като Елин Пелин и Йордан Йовков; за разлика от Вазов, който следва модела на авантюрният роман, при Талев повествованието е плавно, с усложнен психологизъм; постига се съчетание между семейна сага и национална епопея. Чрез запомнящите се образи на Султана, Лазар, Ния, Борис Глаушев, Райко Вардарски и др. историческите събития се предават с драматизма на взаимоотношенията между личност и род, между индивидуално и национално битие; на бунта срещу патриархалните и естетическите норми (Катерина и Рафе Клиниче). Д. Талев е автор и на историческата трилогия *Самуил* (1958—1960), летопис на трагичния залез на българската държава в началото на XI в., на повестта *Братята от Струга* (1962) и романа *Хилендарският монах* (1962), последни образци на „възрожденската“ традиция в епоха, когато в историческата проза навлизат нови повестувателни модели.

ЛИТЕРАТУРАТА НА 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ в.

В зависимост от някои вътрешни процеси (главно в Съветския съюз) и международната обстановка по време на Студената война режимът на всеобщ административен контрол и репресии се затяга (след Унгарските събития и Пражката пролет) или частично се либерализира (след XX конгрес на КПСС и Априлския пленум, 1956, у нас). Опитите за икономически реформи са половинчати и неуспешни; упражняването на елементарни граждански свободи се смята за престъпление и се наказва със затвор или лагер.

В края на 50-те години на ХХ в. в обществения живот настъпват промени, известни като „преодоляване на култа към личността“, „априлска пролет“, „духовно размразяване“ и пр. — свързани с Априлския пленум от 1956 г. Разведвяването на духовната атмосфера се отразява благоприятно на културата. Частично са отмахнати сковаващите рамки на догматичната критика и смразяващите идейни поступати на партийната правда.

Поетите първи откликват на промяната. В поезията навлизат много млади таланти: Любомир Левчев (1935), Владимир Башев (1935—1967), Стефан Цанев (1936), Константин Павлов (1932), Дамян Дамянов (1935—1999), Андрей Германов (1932—1981), Пеню Пенев (1930—1959). Наричат ги „априлско поколение“; младостта и талантът им дават самочувствието, че са месии на новото. Поетическите им дебюти са обещаващи: *Звездите са мои* (1957) на Л. Левчев; *Тревожни антени* (1957) на Вл. Башев; *Сатири* (1960) на К. Павлов; *Часове* (1960) на Ст. Цанев; *Ако нямаше огън* (1958) на Д. Дамянов... През следващите десетилетия все повече поети претендират за престижното звание „априлци“, макар и от втората и третата вълна. Това затруднява опитите да бъде очертана поетическата физиономия на поколението като явление в литературата. Започнали с обещаващ младежки порив на границата между 50-те и 60-те години, априлските таланти продължават напред и нагоре. Л. Левчев издава сборките *Позиция* (1962), *Но преди да остаря* (1964), *Пристрастия* (1966), които го утвърждават като лидер на поколението — дързък, диалогичен, автор с широка култура. Сред младите се налага и група от „селски поети с градско жителство“ (Сл. Хр. Карасла-вов, П. Стефанов, А. Германов, П. Алипиев, Бл. Димитров). Техният патриархален свят е смутен от студенината и безразличието на големия град. Поезията им отразява колизията „село — град“, появила се в годините на индустриализацията. Поетичен израз получават и сати-рико-гротесковият талант на К. Павлов, любовната елегичност на Хр. Фотев, мисловността и многозначността на образите при Н. Кънчев, метафоричността и акварелната ведрост на Ив. Давидков.

През 60-те години излизат и стихосбирки на поети, вече утвърдени, но мълчали дълго. В. Ханчев издава *том Лиржа* (1960), който го налага като поет на непреходни екзистенциални и естетически ценности. За нов творчески живот се пробуждат Дора Габе (*Почакай, слънце*, 1963), Ел. Багряна (*От бряг до бряг*, 1963), Н. Фурнаджиев (*Най-трудното*, 1964), Ал. Геров (*Ние, хората*, 1962) и др. Започнала да публикува още в края на 30-те години, Блага Димитрова (1922) по-

**ИСТОРИЧЕСКИ
СЪБИТИЯ**

**КУЛТУРНО
РАЗВИТИЕ**

**Начало на
духовно
разкрепо-
стяване**

**ЛИТЕРАТУРЕН
ПРОЦЕС**

**Новата вълна в
поезията —
дързост и
самочувствие**

**Верни на
поетическото
призвание**

Мъжествени модуляции и любовни трепети	степенно намира себе си като поетеса на любовта и съкровено човешкото у жената (<i>Обратно време</i> , 1965; <i>Осъдени на любов</i> , 1967). След успеха с <i>Моите песни</i> (1954) Георги Джагаров (1925—1995) се отдава на драмата. Стихове издава през 70-те години, посветени най-вече на родината, майката и любовта.
Нова поетическа вълна	През двете десетилетия с любовна лирика и социално-политическа сатира се налага Добри Жотев (1921—2000). Неговите поеми <i>На гости у дявола</i> (1962) са проява на гражданска смелост и висок творчески морал. Със собствена поетическа физиономия в литературата се утвърждават Павел Матев (1924), Иван Радоев (1927), Станка Пенчева (1929), Никола Инджов (1935), Иван Динков (1932).
Промяна на изобразителния модел в прозата	В края на 60-те и началото на 70-те години започва да се говори за нова вълна в поезията, за ново поколение. Тогава почти едновременно дебютират Лъчезар Еленков, Г Константинов, Ив. Цанев, Петко Братанов, Кирил Гончев, Стойчо Стойчев, Хр. Банковски, Ваня Петкова, Матей Шопкин и др. Следват ги Борис Христов, Таньо Клисуров, Екатерина Йосифова, Миряна Башева, Калина Ковачева, Иван Методиев, Г Борисов, Г. Рупчев. След голямата „романова вълна“ на предишното десетилетие в прозата настъпват нови процеси. Най-общо могат да се определят като „лиризация“ и утвърждаване на родното. Реабилитирана е личността на героя с нейния духовен и интимен свят. В структурно отношение прави впечатление обединяването на разкази и новели в цикли, разглеждани като преход към романа. <i>Сле^ Недостовирен случай</i> (1957) на Емил Манов (1919—1982), несправедливо отхвърлена от критиката повест, художествената проза започва по-смело да търси и разкрива сложната и противоречива същност на съвременника, а не само да лакира и захаросва. Романът на Ивайло Петров (1923) <i>Мъртво вълнение</i> (1961) например рисува насилствената колективизация на земята, както и промените, настъпили в морала и мисленето на българския селянин. В повестта <i>Пътница за никъде</i> (1966) Б. РайновГ пресъздава острия сблъсък на героя творец с догмата. Павел Вежинов (псевд. на Никола Гугов, 1914—1983) навлиза в зрелия си период с обновен стил, с философски и нравствено-психологически анализ и насоченост към общочовешки проблеми — сборникът <i>Мешчето с цигулката</i> (1963), творби с тема от съпротивата (<i>Звездите над нас</i> , 1966), фантастика (<i>Сините переперуди</i> , 1968), произведения на границата на фантастичния жанр (<i>Бариерата</i> , 1976, <i>Белият гушер</i> , 1977), повести и романи на съвременна тема (<i>Нощем с белите коне</i> 1975, <i>Малки семейни хроники</i> (1978)). Силно е и присъствието на Георги Марков (1929—1978) с романа на съвременна тема <i>Маже</i> (1966) и сборниците с новели <i>Портрет на моя двойник</i> (1966) и <i>Жените на Варшава</i> (1968). Георги Мишев (1935) изобразява миграционните процеси от селото към града, разрушаването на традиционния морал (<i>Патриархат</i> , 1967). Васил Попов (1930—1980) в сборника <i>7-оред</i> (1967) анализира художествено и психологически проникновено съдбата на селянина, изтръгнат от родовия си корен. Николай Хайтов (1919—2002) с <i>Диви разкази</i> (1967) търси красотата на първичното, недосегнато от градското

Оригинално и самобитно явление в прозата е Йордан Радичков (1929). След първите сборници с разкази, повлияни от традициите на Й. ЙовковГ, със *Свирено настроение* (1965), *Козята брада* (1967) и *Барутен буквар* (1969) той развива и обогатява пародийно-гротесковото начало в българската проза (*Чичовци* на Ив. ВазовГ, Елин ПелинГ, Св. МинковГ). Ив. Петров също проявява тънък усет към този неочаквано свеж изобразителен модел и създава своите „спомени“ — *Преди да се родя. И след това* (1968, 1969). Йордан Вълчев (1924—1999) със сборника *Родихме се змейове* (1969) пародира мотиви от езическата митология.

В началото на 60-те години се появяват последните романи от вълната, започнала през 50-те: кн. 2, ч. 3 на *Иван Кондарев* (1964) от Емилиян Станев^, *Хиленаарският монах* (1962) и *Гласовете ви чувам* (1966) от Д. ТалевГ, ч. 3 и 4 на *Обикновени хора* (1963, 1966) от Г. Караславов, *Пътят към София* (1962) от Стефан Дичев и др. През 60-те години се създават исторически романи, които се различават от предишните епически повестувания — многотомни и многословни. В центъра на новите творби е поставен моногероят с неговата субективна оценка на участник и свидетел за протеклите исторически събития. Такива са романите *Време разделно* (1964) на Антон Дончев; *Цената на златото* (1965) на Генчо Стоев; *Случаят Джем* (1967) на Вера Мутафчиева; *Антихрист* на Ем. Станев4-и др.

В края на 50-те и през 60-те години в драматургията навлизат утвърдени поети като Г. Джагаров (*Вратите се затварят*, 1961, *Прокурорът*, 1965); Иван Радоев (*Светът е малък*, 1957); Иван Пейчев (*Всяка есенна вечер*, 1955); В. ПетровГ (*Когаторозите танцуват*, 1961) и др. Вместо остродраматични ситуации „лиричната драма“ често представя драматизирани поетични размисли и изповеди на героите.

Характерни за драматургията стават темите от всекидневието с пиесите на Драгомир Асенов (1926—1981) *Рожден ден* (1965), *Наградата* (1981) и др., модерното интерпретиране на исторически сюжети с творбите на Стефан Цанев (1936) *Истинският Ивайло* (1962), *Бунтът на статуите* (1967), *Процесът против богомилите* (1969), *Последната нощ на Сократ* (1986) и на Никола Русев (1932—1990) *Старчето и стрелата* (1968), *Свобода или смърт* (1975). Най-значителното обновление на драматургията като стил и похвати настъпва с пиесите на Й. Радичков *Суматоха* (1965), *Януари* (1974), *Лазарница* (1978), *Опит за летене* (1979), *Кошници* (1982), *Образ и подобие* (1986). В тях размисълът за трайните черти в националния характер и съдба е изразен чрез митологични образи и абсурдни диалози. Станислав Стратиев (1941—2000) създава открояващи се комедии и сатирични драми: *Римска баня* (1974), *Сако от велур* (1976), *Рейс* (1980), *Максималистът* (1984), *Мамут* (1990), *Българският модел* (1992). В образите и ситуациите също присъстват абсурдът и сатиричната гротеска, но тук те са в по-голяма степен свързани със съвременната действителност и дължат много на афористичния език и остроумния диалог.

Развитие на пародийно-гротесковия подход в прозата

Героят — свидетел и съдник на историята

„Лиричната драма“

Тематично и стилово обновление в драматургията

От есеистиката
към артистич-
ната критика

Идва ново поколение и в областта на есеистиката и литературната критика. Наред с Ефрем Каранфилов (1915—1999), създадал известните есеистични трилогии *Герои и характери* (1962—1967) и *Българи* (1968—1980), свое място заемат Цветан Стоянов (1930—1971), Минко Николов (1929—1966), Кръстьо Куюмджиев (1933—1988), Здравко Петров (1928—2001), Боян Ничев (1930—1997), Стоян Илиев (1932), Милена Цанева (1930) и др. Като литературен историк и критик, философ на културата и есеист се изявява Тончо Жечев (1929—2000). Най-голяма и заслужена известност получава книгата му *Българският Великден или страстите български* (1975), посветена на църковните и обществените борби през втората половина на XIX в., образец на културно-историческа и есеистично-философска проза.

АВТОРИ И
ТВОРБИ

Емилиян
Станев
(1907—1979)

Никола Стоянов Станев, роден в Търново, учи в Елена до VI (X) кл.; на матура се явява във Враца (1928). Учи живопис в Художествената академия, следва финанси и кредит в Свободния университет в София. Работи като чиновник в Столичната община (1932—1944), управител на ловното стопанство в Буковец (1945), завежда отдел „Белетристика“ във в. „Литературен фронт“ (1950—1955). Нар. представител в VI и VIIIНС, академик (1974).

Когато в края на 50-те години Емилиян Станев започва амбициозната реализация на романовата си епопея *Иван Кондарев*, той вече е известен като талантлив разказвач и повествовател. Неговите сборници с разкази *Примамливи блясъци* (1938), *Сами* (1940) и др. се характеризират с проникновено пресъздаване на света на животните и хората. Особено впечатляващ е успехът на писателя с повестта *Крадецът на праскови* (1948), призната за едно от големите постижения на българската художествена проза.

Ем. Станев започва работа над романа *Иван Кондарев* (1958—1964) през 1950 г. Описаните в него събития обхващат периода от подготовката на Септемврийското въстание (1923) до неговия разгром. Всъщност романът рисува обществения и политическия живот през първите две десетилетия на XX в. и е сериозен художествен опит за осмисляне на битието и характера на българина в гранични исторически ситуации. Освен Иван Кондарев, успех за автора художник е и образът на Костадин Джулуна, както и автобиографичният образ на Кольо Рачика. През 60-те и 70-те години Ем. Станев се обръща към далечната българска история с романите *Легенда за Сибин, преславския княз* (1968) и *Антихрист* (1970). В първия роман е пресъздаден началният етап на богомилството и сблъсъкът му с официалната християнска религия. Главният герой княз Сибин е далечна издънка на прабългарски род, у когото е жив митът за Тангра. В сблъсъка между езичество и християнство Сибин загива, защото не разбира хода на историческото развитие. В другия роман — *Антихрист* — основен е конфликтът между Евтимий, идеолог на официалната българска църква, и Теофил — носител на новото, предренесансово чувство от края на XIV в. Литературната критика подчертава актуалността на някои от посланията на писателя — за историческата предопределеност на новото, което се ражда в недра на обществото и не може да бъде възпряно. То трябва да се развие и да даде плод.

ЛИТЕРАТУРАТА НА 80-ТЕ И 90-ТЕ ГОДИНИ НА XX В.

Осемдесетте години на XX в. са преломни за света и за България. В края им стават събития, за които в друго време е било необходимо цяло столетие: падането на Берлинската стена и обединяването на Германия; разпадането на Съветския съюз и на целия социалистически лагер; рухването на тоталитарната система. Светът изведнъж рязко се променя. Вече нищо не изглежда така сигурно и непоклонимо, както преди десетина години.

В България събитията също се развиват ускорено: на 10. 11. 1989 г. е сложено началото на демократичната промяна. Тогава още никой не предполага, че тя ще бъде дълга, мъчителна и с многобройни нежелани страни: обединяване, безработица, корупция, престъпност.

Още на прехода между 70-те и 80-те години поезията се отказва от патетичните фрази, гръмките заклинания и героичните пози. Във въздуха се носи предчувствие или желание за промяна. Отчуждението и самотата стават настроение и тема в стиховете на много поети. Г. Константинов озаглавява една от стихосбирките си *Общителен самотник* (1982). А. Георги Белев (1945), поет с предпочитание към ироничните акценти, използва по-провокиращ надслов: *Пясък между зъбите. Иронии, жалби, балади* (1985). В лириката на Таньо Клисуров (1944) нахлуват теми, свързани с дехуманизацията, наркоманията, глобализацията (*Минирано поле, 1882; Резервен изход, 1988*). Петър Велчев (1944) се утвърждава като поет на интелектуалната съсредоточеност и културните инвенции, майстор на сонета в стихосбирки като *Оскъдно слънце* (1989), *Ангелът на здрача* (1992), *Лирика* (1995). Николай Милчев (1958) търси нравствените нюанси на съвремението (*Случайно определено, 1994;пейзажи сЛолита, 1997*).

Поради главолонните промени в обществото последните две десетилетия на XX в. носят голямо предизвикателство и за прозаистите. Те обаче не реагират така чувствително като поетите, особено през 80-те години. Тогава средишно място заема поколението на израслите след Втората световна война и завоювали място в белетристиката през 70-те години. Георги Величков (1938) търси причините за сложните душевни преживявания на съвременника, изследва дълбинни психически състояния (*Еньовден. Повести, 1986; Ранна вечер. Свечеря-ва се. Разкази и новели, 1988*). Евгений Кузманов (1941) създава фантастично-алегорична проза, експресивна и гротескова (*Чайки далеч от брега, 1983*). Димитър Яръмов (1942) продължава да изгражда иронично-пародийни образи, а заедно с това засилва социалната острота на сюжетите (*Смешен роман, 1988*). Янко Станоев (1944) търси истинското лице на своя двойник (*Двойникът, 1985*). Илия Богданов (1939) издава пародийния роман *Курортно селище* (1985), сатира за грандоманията на тогавашните местни ръководители, а след време — и един от първите романи с изображение на тоталитаризма: *Възкресенията на Елица* (1992). Сериозни са и постиженията на Атанас Теодо-

ИСТОРИЧЕСКИ
СЪБИТИЯ

Крахът на
илюзиите

ЛИТЕРАТУРЕН
ПРОЦЕС

Поетите насаме
със себе си

Психологически
търсения в
прозата

ров (1941) в сборниците с новели *Кукувице, чакай* (1980) и *Можем да не умираме* (1986).

След сборниците с разкази и новели Георги Марковски (1941—2000) търси по-обемни повестувателни форми. През 1978 г. издава романа *Хитър Петър*, където — чрез преобразенията на националния фолклорен герой — разкрива истинските духовни измерения на етноса. Като най-добро постижение на писателя е оценен романът *Разказвачът и смъртта* (1985), посветен на смисъла на художественото творчество. Г. Марковски събира и своите „фрагменти“ в оригинална *Христоматия за двама* (1996).

Владимир Зарев (1947) също преминава от разказа и новелата към епични романо-епосни платна (дилогията *Мдамешо*, 1978 и *Изходът*, 1983), в които се потапя в историята, за да открие там обяснения за днешния и утрешния ден.

През 80-те години голямата камбана на романа удря Ивайло Петров с *Хайка за вълци* (1984). Творбата предизвиква дискусия в печата и е определена от критиката като „обърнат космос“. Както и в *Мъртво вълнение* основна тема е насилственото коопериране на земята. То е представено като трагедия, която завършва с убийство, разбити човешки съдби и съсипани семейства. Освен с проникновеното тълкуване на темите за човека и властта, хуманизма и насилието, омразата и отмъщението и др. романът се отличава и с художествена пластичност и завладяваща изобразителност.

В края на столетието Димитър Кралев (1933) издава оригиналната притчова творба *Магарето на Хитър Петър* (1999). Тя съдържа верни наблюдения и художествени обобщения за народопсихологията и посланията на съвременността. Постигане за прозата е и художествено-споменната книга на Борислав Бойчев (1933) *Момчето и лисицата*, също от последното десетилетие. Обагрена от меката ирония на сладкодумния разказвач, тази книга връща читателя към изворите на живота, към скъпи на сърцето детски спомени.

През последното десетилетие на ХХ в. поетите и белетристите бяха „улисани в темпове и във агитки“ (Н. Вапцаров). Много сили бяха изхабени в спорове и в политически дискусии, във взаимни обвинения. Много талантливи пера бяха потопени в злъч и омраза, вместо да изпращат нравствени послания към хората. Мътната вода като че ли постепенно се оттича и все по-ясно се очертават контурите на едно ново общество. То може да не ни харесва, но сигурно ще има своите „поети вдъхновени и певци“, защото никое време не може без тях.

**Романистът
като художник
— тълкувател
и съдник на
времето**

**Изненадите на
развитието**

Отворен финал